

Het voormalige Coudenbergpaleis

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

42

Redactie en iconografische opzoekingen
 Pierre Anagnostopoulos, Jean Houssiau
 Asbl Palais de Charles Quint – coördinatie Frédérique Honoré

Begeleidingscomité
 Christine Rouffin, Cyrille Segers
 Kabinet van staatssecretaris Emir Kir
 Stéphane Demeter, Dominique Pauchet
 Directie Monumenten en Landschappen

Coördinatie
 Dominique Pauchet
 Directie Monumenten en Landschappen

Nalezing
 Ludo Gobin en Harry Lelièvre
 Directie Monumenten en Landschappen

Dankbetuigingen

Wij danken Frédérique Honoré: coördinatie voor asbl Palais de Charles Quint,
 André Vanrie en Anne Vandenbulcke: wetenschappelijk comité van asbl Palais de Charles Quint,
 De Koninklijke Vereniging voor Oudheidkunde van Brussel, en Thérèse Symons
 voor de kostbare hulp die ze ons hebben geboden.

Illustraties

b = boven, m = midden, o = onder, r = rechts, l = links

Algemene Rijksarchief, Brussel: 18(o), 19(b), 29(o), 37; Foto's P. Anagnostopoulos: 7(o), 11, 22(o), 26(o,l), 31(b), 41; Foto's Bastin-Evrard: 8(l), 19(m,o), 32(b); © Generis: 10(b); © KIK-IRPA Brussel: 8-9(m), 21(m); © Koninklijke Bibliotheek van België: 3, 4(b,o), 28, 30, 42(o); Koninklijke musea voor Schone Kunsten van België: 33; © Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, foto Alfred de Ville de Goyet: 23(o); Metropolitan Museum of Art, New York: 31(b); Musée du Louvre: 26(b,l); Museum Stad Brussel, Broodhuis: omslag, 1, 2, 13, 14-15, 16, 18(b), 20, 21(b,l), 22(b), 23(b), 24(l), 24-25(m), 26(o,l), 29(b), 31(m), 32(o); Museum Stad Brussel, Stadhuis: 45; Plantin-Moretus Museum, Antwerpen: 26(b,r), 47; Prado Museum, Madrid: 43(o); Private verzameling: 46; Société royale d'archéologie de Bruxelles: 10(b); Stadsarchief Brussel: 6, 7(b), 9(r), 12, 17, 21(b,r), 25(o), 27, 34-35, 42(b), 43(b), 44.

Grafische vormgeving: La Page - Fotonetwerk en druk: Enschedé | Van Muysewinkel - Distributie: Altera Diffusion

© Verantwoordelijke uitgever: Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest,
 directie Monumenten en Landschappen, Patrick Crahay, Directeur
 CCN – Vooruitgangstraat 80 - 1035 Brussel - Tel. 0800/13680
 GEDRUKT IN BELGIË
 WETTELIJK DEPOT: D/2006/6860/016 - ISBN 2-930457-07-4

Het voormalige Coudenbergpaleis

Pierre Anagnostopoulos en Jean Houssiau

OP ZOEK NAAR HET VERDWENEN PALEIS	2
DE COUDENBERG VAN DE 11 ^{de} TOT DE 18 ^{de} EEUW	13
De <i>Frigidus Mons</i> te Brussel	13
De eerste gebouwen	16
De <i>Aula Magna</i>	16
De kapel	20
De galerij	24
De appartementen	24
Het Baliënplein	26
De tuinen en het park	28
De Isabellastraat	32
HET DAGELIJKS LEVEN IN HET COUDENBERGPALEIS	34
De hofkringen	34
Het dagelijks leven	39
Ontspanning en vermaak	42
Kunsten, letteren en godsdienst	43

Op zoek naar het verdwenen paleis

De koninklijke wijk van Brussel zet een traditie van macht en prestige voort waarvan de oorsprong teruggaat tot de 12de eeuw. In de middeleeuwen werd een versterkt kasteel gebouwd in de bovenstad, op de heuvel van de Coudenberg. Door opeenvolgende verbouwingen kreeg deze burch geleidelijk de allure van een groot paleis dat als residentie diende van de heersende vorsten en als zetel van het centrale gezag van de Nederlanden. De huidige situatie van de wijk laat toe te spreken van een historische continuïteit: het koninklijk paleis, meerdere openbare instellingen en enkele grote musea zijn nog altijd in deze omgeving gevestigd. Maar het uitzicht is volledig veranderd. De wijk dankt zijn huidige gedaante aan de stedenbouwkundige ingrepen na de brand van het paleis in 1731.

Die rampzalige brand vernietigde in één nacht één van de grootste vorstenhoven van Europa. Het duurde tientallen jaren eer men ertoe kwam om de ruïnes op te ruimen voor de aanleg van het Koningsplein. Maar onder de nieuwe rooilijnen en gebouwen schuilen nog talrijke archeologische overblijfselen die vandaag onderzocht en beschermd zijn. Archiven en iconografische documenten maken het mogelijk de evolutie

Infante Isabella in de tuinen van het paleis, schilderij toegeschreven aan D. en J.-B. Van Heil, 17de eeuw.

Vorige pagina:
Tekening van het binnenplein van het paleis in vlammen, 18de eeuw.

van de vroegere wijk te reconstrueren, zijn belang voor de geschiedenis van Brussel en het dagelijkse leven dat zich er afspeelde.

In de nacht van 3 op 4 februari 1731 verwoestte een reusachtige brand het vorstelijk paleis op de Coudenberg. Het vuur ontstond waarschijnlijk rond middernacht. De middelen om de brand te bestrijden bleken ontoereikend om de uitbreiding van het vuur tegen te gaan. Oorzaak van de catastrofe, volgens de officiële versie althans, was de onvoorzichtigheid van de koks die suiker aan het branden waren om confituren te bereiden voor een bal dat twee dagen later zou plaatshebben.

In werkelijkheid ging het om een slecht gedoofd vuur in de appartementen van de landvoogdes Maria-Elisabeth, vertegenwoordigster van de Oostenrijkse Habsburgers in Brussel. De brand verspreidde zich zeer snel, ongetwijfeld vanwege het strenge protocol waarmee de kamer van de vorstin omgeven was. Het gebrek aan coördinatie tussen de militaire wacht, de burgerwachten en de stedelijke overheid verergerde de situatie nog. Het blussen werd bovendien bemoeilijkt door de strenge vorst die toen net heerste. Er vielen ook meerdere slachtoffers. De landvoogdes dankte haar leven aan een grenadier die de deur van haar kamer forceerde.

In de ochtend van 4 februari bood het door het vuur geteisterde Coudenbergpaleis de aanblik van een 'verbrand hof'. De vlammen

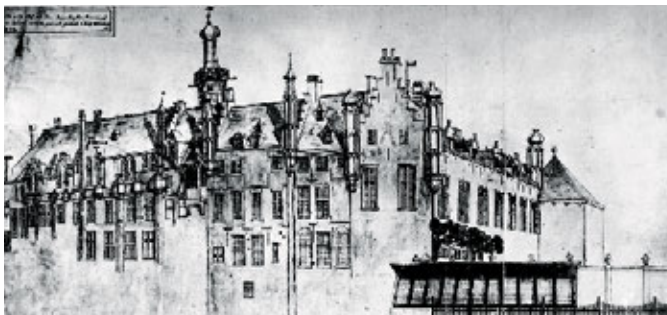
De monumentale ruïnes vormen het achtergronddecor van het park. De galerij van Maria van Hongarije is nog gedeeltelijk bewaard met enkele beelden van keizers.

Het hoofdgebouw en de keukens zijn praktisch volledig verwoest. Links worden kostbare voorwerpen uit de *Aula Magna* in veiligheid gebracht; links en in het midden worden waterpompen en brandladders aangevoerd.

hadden de meest gebruikte ruimtes verwoest: de appartementen of het woongedeelte en de grote ontvangstzaal of *Aula Magna* waarvan alleen de buitenmuren nog rechtstonden. De kapel, de stallen, de bibliotheek, het huis van de pages en het jachthuis waren gespaard en bleven verder in gebruik. Het hof resideerde tot het einde van het Ancien Régime in het hof van Nassau (of paleis van Oranje), dat met dat doel gemoderniseerd werd door gouverneur-generaal Karel van Lotharingen. Dit paleis werd later de Koninklijke Bibliotheek. In 1815 keerde het hof terug naar zijn vroegere locatie, die intussen volledig van uitzicht veranderd was. Koning Willem I van de Nederlanden liet er een groot paleis bouwen, dat aan het begin van de 20ste eeuw door koning Leopold II grondig gewijzigd werd.

Hof van Nassau, 1759.

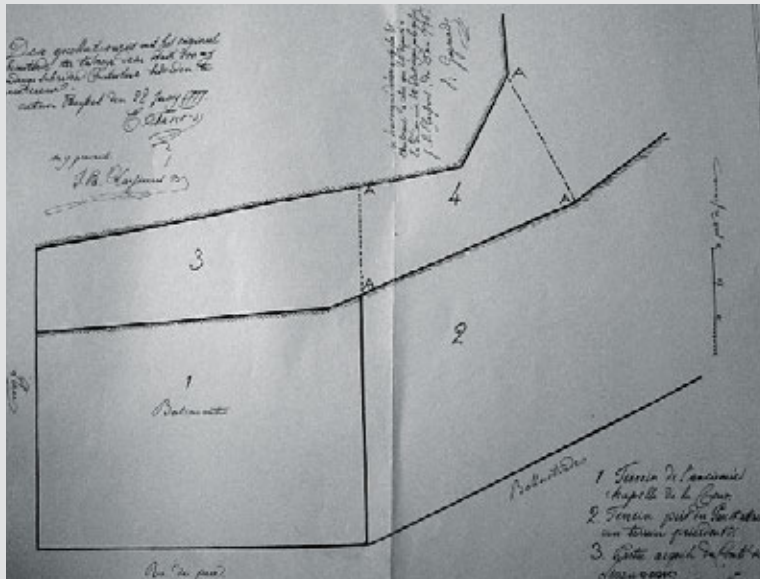
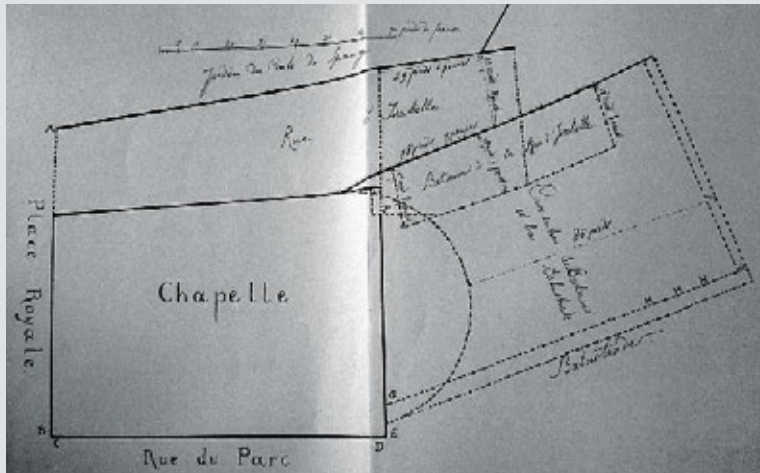
Het duurde meer dan veertig jaar na de brand alvorens de renovatie van de koninklijke wijk werd aangevat onder impuls van prins Starhemberg, gevolmachtigd minister van keizerin Maria-Theresia, en Ange-Charles de Limpens, raadshier van Financiën. Deze renovatie leidde tot een van de grootste stedenbouwkundige ingrepen ooit

in Brussel, lang voor wat er in de 19de en 20ste eeuw zou gebeuren. Het heuvelige uitzicht van de Coudenberg verdween door de aanleg van een plein omringd door neoklassieke gebouwen – het huidige Koningsplein – en een park dat de vroegere 'garenne' of *Warande* verving.

Om een rechthoekig plein te kunnen aanleggen gaf keizerin Maria-Theresia toestemming om de ruïnes van het verbrande paleis te slopen tot op het niveau van het oude Baliënplein, waarlangs men het binnenplein van het paleis kon bereiken. In het midden van het nieuwe plein werd begin 1775 in opdracht van de Staten van Brabant het standbeeld opgericht van Karel van Lotharingen. Daarna werden de gebouwen rond het Koningsplein opgetrokken. Het heraangelegde park werd voltooid in 1783. De regering verkocht de aanpalende bouwgronden aan particuliere kopers en kloosterorden. Deze laatsten werden met zachte dwang aangespoord om fondsen te verstrekken of zelf gebouwen op te richten in de opgelegde stijl.

Tal van personen waren bij de werkzaamheden betrokken. De regering voerde harde onderhandelingen over een overeenkomst met de Stad Brussel, die gedwongen werd in de kosten te delen. Nadat eerst ontwerpen waren besteld bij de Parijse architect Barré, werd ten slotte Barnabé Guimard, oud-leerling van de *Académie royale d'Architecture* in Parijs tot hoofdbouwmeester van de koninklijke wijk aangesteld. Hij had een beslissend aandeel – dat lang werd onderschat – zowel in de aanleg van het plein als in de plannen van de omringende gevels. Hij was ook de ontwerper van het nieuwe park van Brussel, waarin hij voor de keuze van de beplantingen werd bijgestaan door Joachim Zinner. Guimard leidde een groot deel van de bouwwerf. Zijn stijl, gewaardeerd door graaf Cobenzl, gevormd door minister van keizerin Maria-Theresia, betekende een terugkeer naar het classicisme.

Voor de aanleg van de nieuwe wijk werden grootscheepse grondwerken ondernomen om het terrein tussen het plein en het park te nivellieren. In de ondergrond werden sommige lagere structuren van het vroegere paleis behouden, onder aarde bedolven, opgevuld of hergebruikt als kelders. Dat betekent dat het Coudenbergpaleis niet volledig verdwenen is: overblijfselen onder het Koningsplein en de omgeving getuigen van zijn glorierijk verleden. Ze corrigeren onze kennis over de bouwgeschiedenis van het paleis, die zich tot dusver moest behelpen met geschreven bronnen en afbeeldingen.

Deze plannen illustreren de nieuwe bestemming van de overblijfselen van de oude kapel en zijn omgeving kort voor het begin van de werkzaamheden aan het Koningsplein. De twee kadastrerplannen zijn complementair. Ze maken de inventaris op van de terreinen ingenomen door de kapel en de onmiddellijke omgeving. Het eerste plein toont een plattegrond van de kapel en de Isabellastraat, waar

het hof van Grimbergen zou worden gebouwd. Deze toestand werd bevestigd tijdens de opgravingen in de zomer van 2003. Het tweede plan, ondertekend door Barnabé Guimard op 25 mei 1776, toont de uiteindelijke schikking van de percelen genummerd van 1 tot 4. Deze oude kadastrale indelingen zijn nog altijd merkbaar in de huidige bebouwing tussen het Koningsplein en het Paleis voor Schone Kunsten.

Hotel Bellevue, porseleinkaart.

HET KONINGSPLEIN

De kerk van Sint-Jacob-op-de-Coudenberg, parochiekerk geworden in de 17de eeuw, verwijst naar de vroegere aanwezigheid van een klooster volgens de regel van Sint-Augustinus, gevestigd in de Brusselse bovenstad sinds de 12de eeuw en tot de waardigheid van abt verheven in 1731. De primitieve kerk was naar de Naamestraat gericht. De abt verbond zich ertoe de opgelegde plannen voor het nieuwe Koningsplein na te leven. Om de werkzaamheden te financieren moest de abt van Coudenberg een drieluik van de H. Ildefonsus verkopen, een werk van Rubens dat thans bewaard wordt in Wenen.

De gebouwen op het Koningsplein werden opgetrokken door abdijen en particulieren. De abt van Coudenberg liet de herenhuizen aan weerszijden van de kerk bouwen om ze nadien snel te verkopen.

De abt van Grimbergen was de bouwheer van een gebouw aan de noordwestkant van het plein. Het hotel Bellevue, bestemd voor reizigers, was een particulier initiatief. De Koninklijke en Keizerlijke Loterij, ingevoerd in de Nederlanden onder keizerin Maria-Theresia, liet twee aangrenzende gebouwen optrekken op de hoek van het plein met de Hofberg. Het standbeeld van Godfried van Bouillon, afgebeeld te paard bij het vertrek van de eerste kruistocht, troont het midden van het Koningsplein sinds 1848. Het vervangt het beeld van Karel van Lotharingen dat tot muntstukken werd omgesmolten door de Franse revolutionairen. Een nieuw beeld van de Oostenrijkse gouverneur-generaal werd in de 19de eeuw opgericht op het Museumplein.

De opgravingen van het gebouw met het ingangsportaal van het paleis. Ruïnes van een deurpost en vrijgemaakte zalen onder het ruitersstandbeeld van Godfried van Bouillon.

OP ONTDEKKING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Reeds in 1894 werd door de gemeentediensten een opmeting uitgevoerd van de ondergrond van het hof van Grimbergen. Paul Saintenoy maakte een grafische reconstructie op vraag van burgemeester Karel Buis die een heropbouw van de *Aula Magna* van het vroegere paleis overwoog.

Vanaf 1910 boog het comité Oud Brussel zich over het archeologische en historische potentieel van de site van het vroegere paleis onder het Koningsplein en de omgeving. Door de afbraak van het huizenblok van het oude gasthuis Terarken en de tuin van de kruisboogschutters kwamen op de bouwplaats restanten aan het licht van de eerste omwalling en van het hertogelijk paleis evenals de kelders van het *Domus Isabellae*. Voorstellen om het onderzoek voort te zetten, opgravingen uit te voeren en de overblijfselen van het vroegere paleis, waaronder de kapel en de Isabellastraat aan het publiek te tonen vonden geen doorgang.

In de loop van de volgende decennia leidden de opzoekingen van Paul Saintenoy en Guillaume Des Marez, historicus van Brussel, tot de eerste wetenschappelijke studies over het voormalige paleis en het Koningsplein.

Het hoofddoel van het comité Oud Brussel was de bewaring van het stedelijk erfgoed, zo noodzakelijk door de afbraak en vervanging van de oude gevels. Reconstructies die werden uitgevoerd, gaven een geïdealiseerd, schilderachtig en feestelijk beeld van de stad op het einde van de middeleeuwen. In 1935 werd het vroegere paleis heropgebouwd aan de ingang van het terrein van de Wereldtentoonstelling

van Brussel, sterk contrasterend met de paviljoenen in modernistische stijl.

In 1954 brachten werkzaamheden in de Naamsestraat overblijfselen aan het licht van de vroegere Sint-Jacobsabdij. Het duurde echter tot de jaren 1980 alvorens de belangstelling voor deze site herleefde. De dienst Architectuur van de Stad Brussel legde toen een buitenmuur van de *Aula Magna* bloot. De opgravingen, onder leiding van de Nationale Dienst voor Opgravingen en het Bestuur voor Monumenten en Landschappen werden in 1984 en 1985 voortgezet door proefboringen waardoor men de fundamenten van de noordelijke toren van de *Aula Magna* kon situeren. In dezelfde periode vonden de eerste opgravingen en eerste beschrijving plaats van de overblijfselen van de paleiskapel. Deze werkzaamheden leidden tot de reconstructie van de voormalige kapel en een eerste publiekspresentatie van de resten.

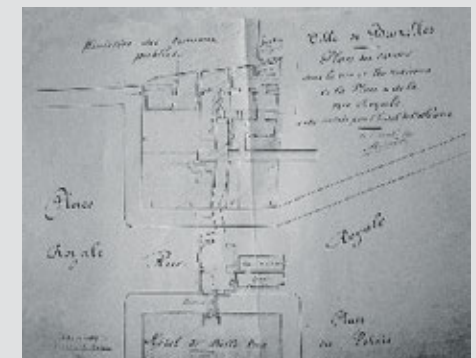
De Koninklijke Vereniging voor Oudheidkunde van Brussel (KVOB) bereidde de opgravingen op het Koningsplein voor via een archiefonderzoek dat in 1991 uitmondde in een belangrijke publicatie over de geschiedenis van het paleis van de hertogen van Brabant en Brussel. Gesteund door dit historische kader brachten archeologische waarnemingen en proefboringen de zekerheid dat materiële overblijfselen van het paleis begraven lagen onder het Koningsplein en de onmiddellijke omgeving ervan. In 1994 leverden renovatiewerken aan het herenhuis waar nu het Arbitragehof gevestigd is informatie op over de oude waterputten op het binnenplein

Overblijfselen van de kelders van het hoofdgebouw.

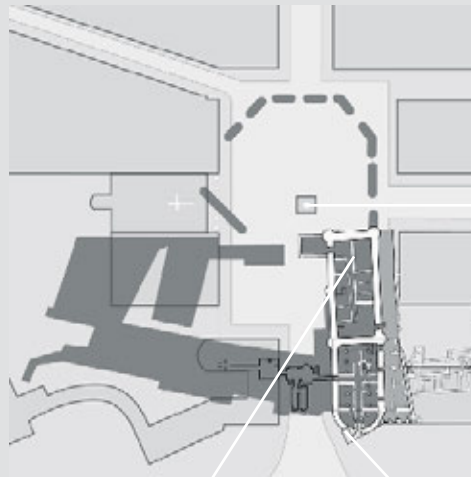
Wereldtentoonstelling 1935. Oud België, Oud Brussel: Baliënplein en *Aula Magna*.

Plattegrond van de kelders onder de straat, de huizen van het Koningsplein en de Koningsstraat.

van het paleis. De eerste fase van de archeologische opgravingen begon het jaar daarop. De hernieuwing van het wegennet vanaf het paleis van Laken tot aan het Justitiepaleis via het Koningsplein was het startsein voor een grootscheeps archeologisch onderzoek. De federale overheid, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Stad Brussel steunden het project, dat onder leiding stond van de Dienst Opgravingen van de Université libre de Bruxelles en de KVOB. Vanaf 1995 werden overblijfselen van de ontvangstzaal van het paleis opgegraven en vonden er meerdere proefboringen plaats onder het voetpad van de Koningsstraat ter hoogte van het hotel Bellevue, en vanaf 1999, zeer dicht daartegen, ook in de kelders van het vroegere woongedeelte. Het jaar daarop konden de archeologen tijdens werkzaamheden uitgevoerd door het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest waarnemingen doen in het koor van de kapel. De ontdekking van een venster met lijstwerk, verborgen door metselwerk uit de 18de eeuw, leidde tot aanvullend onderzoek in 2003. In 2001 hadden andere proefboringen tot de ontdekking geleid van overblijfselen van de dienstgebouwen in de doodlopende Borgendaalengang.

Plattegrond van de huidige Koningswijk en, in donkergrijs, de locatie van het voormalige paleis.

Luchtfoto van de opgraving van de Aula Magna en de Isabellastraat.

Al deze archeologische overblijfselen werden in 2002 als monument beschermd. Het volgende jaar tijdens de winter spitssten de werkzaamheden zich toe op het vrijmaken van het hoofdportaal van het paleis gelegen onder het Koningsplein. Hierdoor was het tevens mogelijk de archeologische site te voorzien van een nooduitgang.

De plattegrond (pag. 9), getekend in oktober 1894 door ambtenaren van de Stad Brussel, toont voor de eerste keer de precieze ligging van de kelders die het hof van Grimbergen verbonden met het hotel Bellevue. De ingang van de kelders was in het hotel Bellevue, vanwaar men via een ondergrondse ruimte de kelders kon betreden van het vroegere woongedeelte van het paleis. Deze kelders liepen uit op de onderste verdieping van de kapel waarvan toen slechts de helft van de zalen gekend was. Deze ruimtes zijn in 2000 met elkaar verbonden en maken vandaag deel uit van het bezoek aan de archeologische site.

Ander zicht op de overblijfselen.

Voorstelling van de muur van het koor van de kapel tijdens de opgravingen van 2003 met op de achtergrond het Paleizenplein.

De Coudenberg van de 11de tot de 18de eeuw

DE LIGGING VAN DE COUDENBERG IN DE STAD

Edellieden, zoals de graven van Hoogstraten, aristocraten en hofambtenaren lieten hun woningen bouwen in de onmiddellijke omgeving van de Coudenberg, in de schaduw van het paleis, of in de wijk van de Zavelkerk.

De Isabellastraat werd in de 17de eeuw aangelegd om het paleis beter te verbinden met de collegiale Sint-Goedelekerk, waarvan de geschiedenis nauw verbonden is met die van Brussel. Deze weg liep langs de tuinen en het park van het paleis.

Het stadhuis, dicht bij de marktplaatsen gelegen en zetel van de stadsmagistraat, wedijverde in schoonheid met het prinselijk paleis. De toren werd in 1449 door het stadsbestuur besteld bij Jan van Ruysbroeck die een meesterwerk van elegantie en technisch

vernuft ontwierp. De benedenstad van Brussel, doorsneden door de Zenne die in de tweede helft van de 19de eeuw overweld werd, concentreerde de ambachtelijke activiteiten, die dikwijls vervuilend en ongezond waren.

In de 16de eeuw, na de openstelling van het kanaal van Willebroek, verplaatste de haven van Brussel zich van de Zenneoever meer naar het noordwesten, rond de dokken en kaaien van de Sint-Katelijnwijk. Het kanaal maakte een veel directere verbinding met de Schelde en de zee mogelijk, stelde de stad open voor internationale handel en bevorderde het reizigersverkeer – onmisbare factoren voor de economische ontwikkeling en de machtspositie van de stad tegenover het centrale gezag.

Plan van Brussel na de brand van het paleis.

Het gebouw wordt als beschadigd voorgesteld.

1. Paleis; 2. Borgendaalgang; 3. Hof van Hoogstraten; 4. Isabellastraat;
5. Zavelkerk; 6. Domus Isabellae.

De *Frigidus Mons* in Brussel

Brussel slaagde erin de positie van hoofdstad van het hertogdom Brabant te verwerven na een machtsstrijd met Leuven en later Mechelen. De geschiedenis van de vestiging van de hertog in Brussel is een debatonderwerp onder mediëvisten. Dat de hertog of zijn burggraaf verbleef in de burcht op de *Frigidus Mons* of Coudenberg, wordt door geschreven bronnen bevestigd vanaf de 12de eeuw. In de middeleeuwen was het de gewoonte dat vorstenhoven tussen de diverse steden van hun grondgebied rondreisden. De Bourgondische hertog Filips de Goede had echter een voorliefde voor zijn paleis in Brussel waarvoor hij een prestigieuze ontvangstzaal liet bouwen. In de 16de eeuw benoemde keizer Karel V zijn zuster Maria van Hongarije tot landvoogdes van onze gewesten en bevestigde hij Brussel als voornaamste zetel van de centrale regeringsinstellingen van de Nederlanden. De heuvel van de Coudenberg in het oosten van Brussel ligt 40 meter hoger dan de benedenstad. Het paleis kijkt uit over een terreininzinking waar tuinen werden aangelegd na de bouw van de tweede stadsomwalling in de 14de eeuw. Deze natuurlijke laagte werd gevormd door de Coperbeek, een waterloop die ontsprong nabij de eerste Coudenbergpoort, niet ver van het hertogelijk paleis, en in de Zenne uitmondde nabij de Sint-Niklaaskerk. Het kasteel en later paleis van de Coudenberg lag binnen het tracé van de eerste omwalling die rond Brussel gebouwd werd in de 13de eeuw. Deze muur had een omtrek van vier kilometer en zeven poorten langswaar men de stad in en uit kon. Behalve als verdediging diende hij ook als propagandamiddel om de rijkdom en macht van de stad te onderstrepen. Een inval van de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, halverwege de 14de eeuw, zette hertog Wenceslas en hertogin Johanna van Brabant ertoe aan hun stad te voorzien van een nieuw verdedigingssysteem. Er werd een tweede omwalling gebouwd die zowel de verstedelijkte wijken buiten de eerste stadsmuur als een nog onbebouwde landelijke zone omsloot. Deze nieuwe omwalling gaf Brussel de vorm van een vijfhoek die overeenstemt met de huidige lanen van de kleine ring. Het kasteel van de Coudenberg verloor vanaf toen elk strategisch belang en werd geleidelijk omgevormd tot een van de mooiste vorstelijke verblijven van Europa, verfraaid met prachtige tuinen en een groot park: de *Warande*.

Maquette (detail) van de stad in de 13de eeuw. Evocatie van de primitieve burcht.

CURIA BRABANTIAE, IN CELEBRI ET POPULOSA URBE BRUXELLIS.

R. Vanden Hoeye van Amsterdam, volgens B. de Momper, Le koert de Bruxelles, 17de eeuw.

1. Aula Magna
2. Kapel
3. Woongedeelte
4. Galerij
5. Binnenplein
6. Ballenplein
7. Portaal
8. Sint-Jacobskerk
9. Borgendaal
10. Tuinen
11. Eerste omwalling

De eerste gebouwen

Bij gebrek aan archeologische overblijfselen en iconografische afbeeldingen is maar weinig bekend over de primitieve hertogelijke burcht van de Coudenberg vóór de 12de eeuw.

In de 13de eeuw was de residentie van de hertogen van Brabant vlak tegen de eerste stadsomwalling aangebouwd, noordwest/zuidoost georiënteerd op de flank van de Coudenberg en gelegen aan de rand van de vallei van de Coperbeek. In de 14de eeuw, en vooral van 1362 tot 1368, werd de residentie vergroot onder impuls van hertogin Johanna.

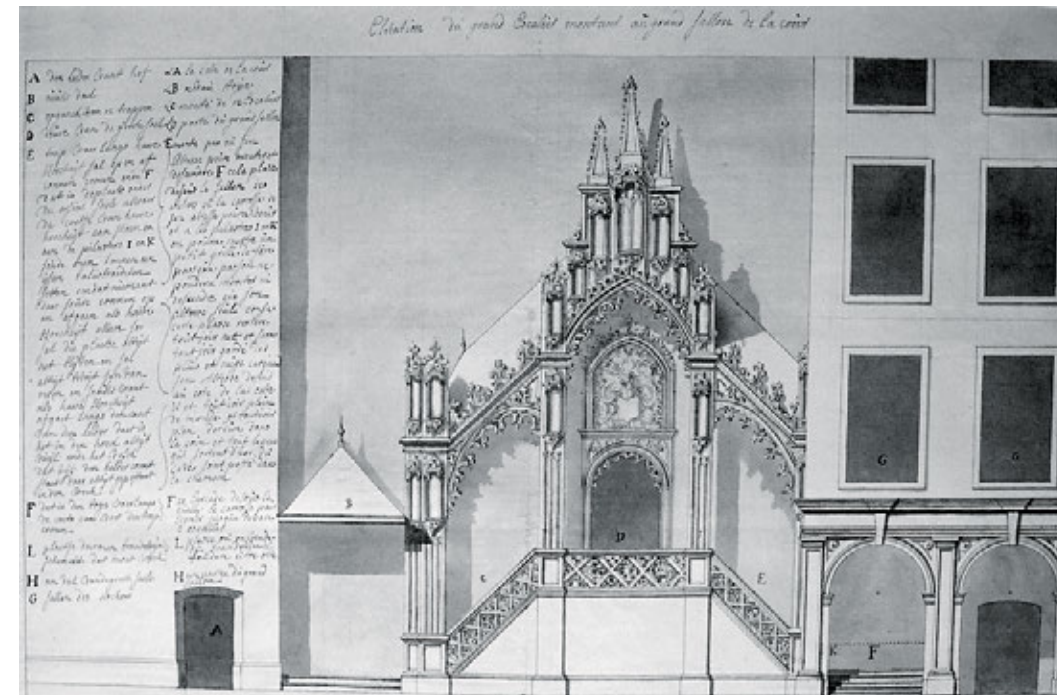
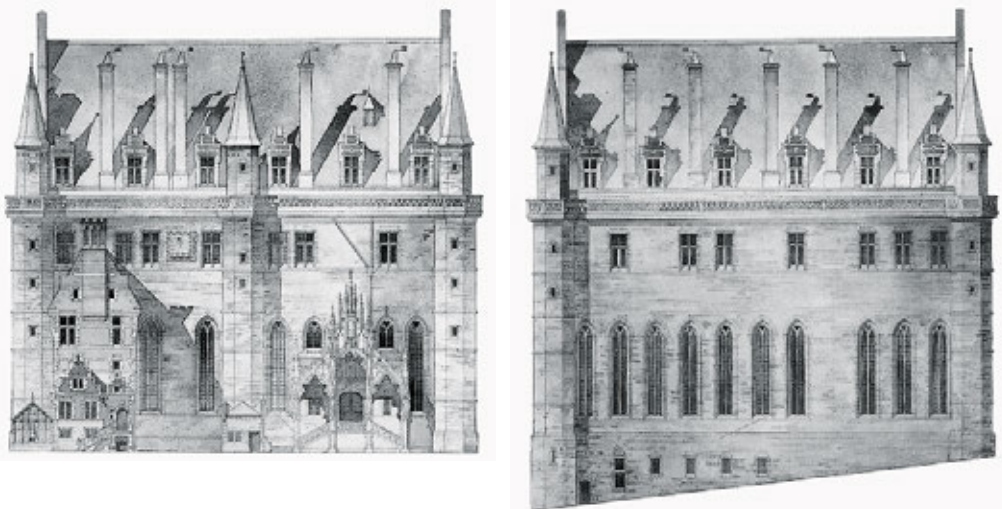
In die periode vertoonde het hertogelijk verblijf reeds de basisstructuur die in de eeuw daarna volledig zou worden uitgewerkt: vier rechthoekige gebouwen rond een centraal binnenplein; een ingang in het zuiden vanaf het Baliënplein; een staatszaal en een kapel die naar de benedenstad waren gekeerd; de appartementen zagen uit over de *warande*, terwijl de dienstgebouwen uitkwamen op de Borgendaalgang.

De Aula Magna

Vanaf 1431 ondergingen het woongedeelte, het portaal en de tuinen ingrijpende veranderingen. Een eerste zaal werd gebouwd tussen 1431 en 1436 onder leiding van meester-metselaar Gilles Joes die toen aan de collegiale Sint-Goedelekerk en de collegiale Sint-Guidokerk in Anderlecht werkte. Deze eerste zaal was naar het park gericht en steunde op de muur van de eerste stadsomwalling, boven aan de hellingen van de Coperbeek.

P. Saintenoy, grote zaal, weergave van de gevel, kant binnenplein, met trap.

P. Saintenoy, weergave van de grote zaal omstreeks 1930. Gevel kant Isabel-lastraat.

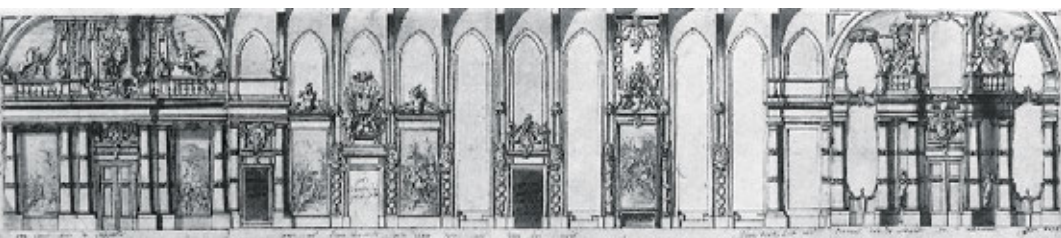

De tweede zaal werd gebouwd volgens een bestek dat nauwkeurig de aard van de buitenbekledingen, de bovendrempels en vensterstijlen omschreef. De muren werden opgetrokken in baksteen en lokale kalksteen. Tijdens de werkzaamheden voor de restauratie en vergroting van het hertogelijk paleis ging speciale aandacht naar de staatszaal, ook de 'grote zaal' of *Aula Magna* genaamd. In 1452 werd begonnen met de bouw van een grote staatszaal op de plaats van de vroegere feestzaal. Het bouwcontract verplichtte de stadsbouwmeester, Willem de Vogel, om de hele aanneming in acht jaar te voltooien.

De zaal, een groot rechthoekig parallellepipedum, geflankeerd door veelhoekige hoektorens en een toren langs de gevel aan de kant van het binnenplein, was opgetrokken uit baksteen en natuursteen en bedekt met dakpannen. De zolder onder de dakkap was als bijkomende verdieping ingericht.

De staatszaal stond op de eerste verdieping in verbinding met de kapel via een opening in de gemeenschappelijke muur aan de kant van het binnenplein. Het zestien meter brede plafond bestond uit balken en een lambrisering van eikenhout. Tijdens belangrijke plechtigheden werd de

Deze architectuurtekening van hofarchitect Bauerscheit, recent verworven door het Stadsarchief van Brussel, is een van de zeldzame voorstellingen van de toegang tot de Aula Magna via deze trap. Bij de tekening hoort een gedetailleerd plan met toelichtingen in het Nederlands en het Frans. Uit de legende van de tekening leren we dat de trap kon worden afgesloten met een hek om het storten van vuilnis en de toeloop van nieuwsgierigen te vermijden. Op de overloop van de trap was ook een ruimte gereserveerd voor wijnhandelaars.

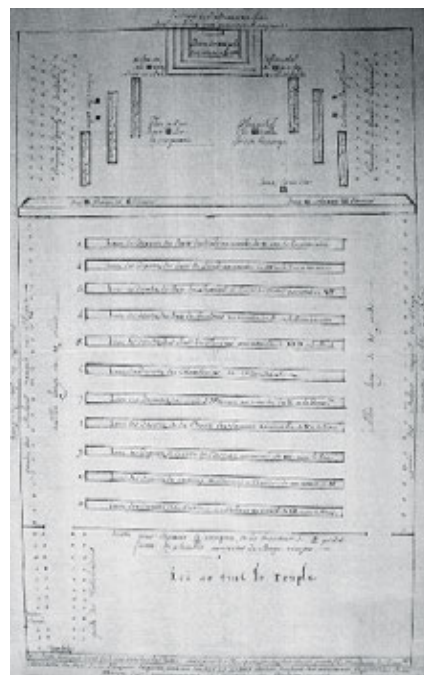
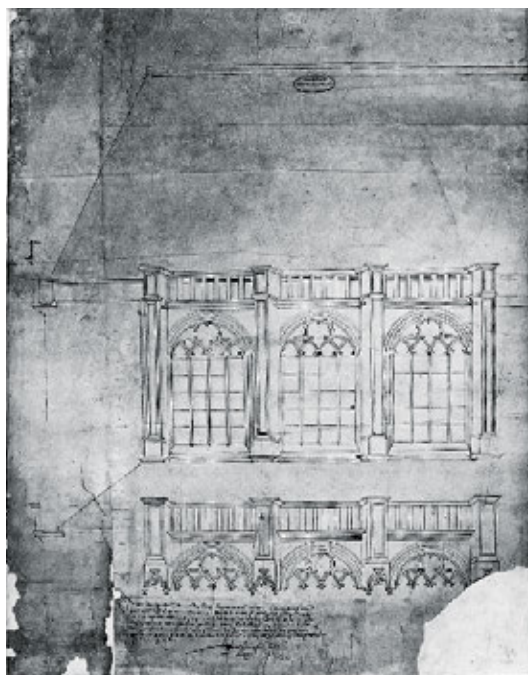
J. P. Van Bauerscheit, binnenzicht van de grote zaal van het paleis, 1720.

zaal door lichte wanden onderverdeeld in drie opeenvolgende ruimtes waardoor de deelname van de aanwezige personen aan de plechtigheid progressief kon worden beperkt.

Een monumentaal portaal overkoepelde een dubbele trap die uitmondde op een overloop ter hoogte van de grote zaal. Dit portaal bestond misschien al in het derde kwart van de 15de eeuw en bleef nagenoeg in zijn originele toestand behouden tot aan de brand van het paleis in 1731. Er is een tekening bewaard van de balustrades en pijlers van dit portaal uit het begin van de 18de eeuw.

Verlichting van de zaal in 1725.

Plattegrond van de inrichtingen.

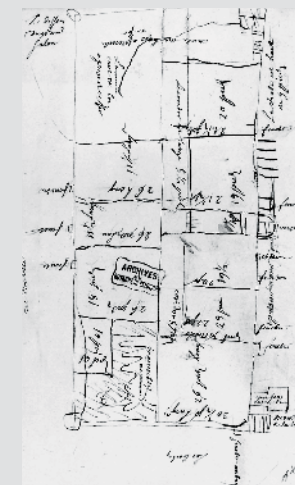

DE OVERBLIJFSELEN VAN DE AULA MAGNA

Van de *Aula Magna* blijven nog de onderste bouwlagen over waar de keukens en dienstvertrekken lagen, zoals blijkt uit de aanwezigheid van vier grote schouwen in een rechthoekige ruimte. Deze overblijfselen zijn de tastbare getuigen van de opeenvolgende inrichtingsfasen van het gebouw. We merken ook de aanzet van de wenteltrap van de noordelijke

toren. De tegelvloer in dambordpatroon werd in verbrijzelde toestand op het puin teruggevonden. Langs de buitengevel, in de Isabellastraat, staan de muren nog recht tot aan de eerste vensterdorpel. De gootmuren laten het metselwerk zien waardoor afvoerbuizen liepen die uitkwamen in de open kelderramen van de Isabellastraat.

Opmetingsschets van de ruimten onder de *Aula Magna*, omstreeks 1725. De plaats van de trappen en de doorgangsruimtes is aangeduid.

EEN MONUMENTAAL BEELD UIT DE 15de EEUW OP DE SITE

In 1998 deden de archeologen een onverwachte ontdekking in het puin van de *Aula Magna*: in de ruimte van de vroegere keukens lag een groot apostelbeeld in zachte steen van Avesnes. De apostel houdt tegen de borst een boek gedrukt, dat nog gedeeltelijk bewaard is, maar de armen en het hoofd zijn verdwenen. Het gewaad valt in brede en diepe plooiën langs het lichaam neer. Het oppervlak moet beschilderd zijn geweest met heldere kleuren, waarvan nog sporen te zien zijn op het gewaad, onder het boek en op de voeten.

De diepte van de plooiën en de torsie van het lichaam verraden een groot technisch meesterschap terwijl de volumes van de drapering dynamiek geven aan het beeld, naar het voorbeeld van de Bourgondische beeldhouwkunst uit de eerste helft van de 15de eeuw.

Het monumentaal beeld uit de 15de eeuw.

EEN PORSELEINMAKER DIE BROKKEN MAAKTE

Bij de bouw van de nieuwe koninklijke wijk in de tweede helft van de 18de eeuw werd buskruit gebruikt om de ruïnes van de *Aula Magna* te slopen. Het idee hiervoor kwam van porseleinmaker François-Joseph Peterinck die aan het hoofd stond van de manufactuur voor zacht porselein van Doornik. Deze oud-genieofficier van het Franse leger, die zich tot keramist had

omgeschoold, was ook een specialist in afbraakwerken. Door zijn diensten aan te bieden voor de aanleg van het nieuwe Koningsplein hoopte hij uitstel te krijgen voor de terugbetaling van een schuld.

Sporen van de explosie op de archeologische site. Foto van de verbrijzelde tegelvloer van de *Aula Magna*.

De kapel. Detail van *Infante Isabella in de tuinen van het paleis*, schilderij toegeschreven aan D. en J.-B. Van Heil, 17de eeuw.

De kapel

Een eerste kapel stond op de plaats waar de staatsiezaal en de appartementen elkaar ontmoetten, op de noordelijke hoek van het paleis. In 1384 kreeg schilder Jan van Woluwe opdracht deze kapel te decoreren. De plannen voor de bouw van een nieuwe kapel kregen vorm in het begin van de 16de eeuw en het contract werd getekend in 1522.

Voor de bouw van de kapel moest het hoogteverschil worden weg-gewerkt tussen het binnenplein van het paleis, de *Ingelandstraat* (de toekomstige Isabellastraat) en de vallei van de Coperbeek. De plannen werden getekend door Hendrik van Pede, meester-metselaar van de Stad Brussel.

De kapel bestond uit drie bouwlagen: twee benedenverdiepingen die dienst deden als opslagplaatsen en op het bovenste niveau de eigenlijke kapel. Het schip of de centrale beuk liep uit op een koor met omgang die doorliep in de zijbeuken. Het gebouw werd verlicht door brede hoge

Foto uit de jaren 1950 die laat zien hoe de overblijfselen van de vroegere kapel gebruikt werden als archiefuimte.

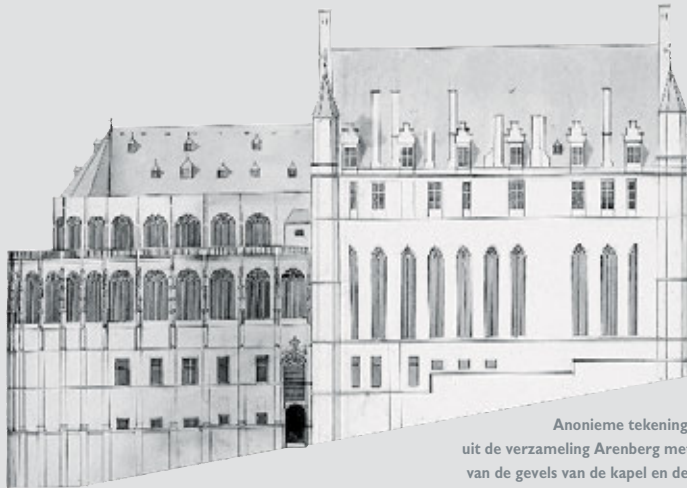
J. P. van Bauerscheit, binnenzicht van de paleiskapel, 1720.

Grafsteen van Adam van Gerijs, 1394, meester-metselaar die de kapel bouwde onder de hertogen Johanna en Wenceslas. Hij werd begraven in de parochiekerk van Vilvoorde.

ramen. De bouw werd voltooid onder leiding van Pieter van Wyenhoven en Jan vanden Gheere, meester-metselaars van de kapel van het Heilig Sacrament en de collegiale Sint-Goedelekerk. De kapel was rijk versierd met wandtapijten, zilversmeedwerk en beschilderde baldakijnen boven de keizerlijke stoelen. De sacristie bevond zich in een aanpalende vierkante toren en was met het koor van de kapel verbonden via een loopbrug. Al zeer vroeg en de hele 16de en 17de eeuw lang waren talrijke restauraties en opknappbeurten nodig.

In 1731 bleef de kapel van de brand gespaard. De eerste plannen voor de aanleg van het nieuwe Koningsplein stelden voor de gebedsplaats *in situ* te bewaren. Uiteindelijk werd ze toch gesloopt, met uitzondering van het onderste niveau dat behouden bleef en als kelder zou dienen van het nieuwe Hof van Grimbergen. Deze overblijfselen vormen de kern van de archeologische site.

Anonieme tekening (18de eeuw) uit de verzameling Arenberg met de opstand van de gevels van de kapel en de Aula Magna gezien vanuit de Isabellastraat.

DE OVERBLIJFSELEN VAN DE KAPEL

Het archeologisch onderzoek in de kapel heeft aangetoond dat de dragende structuren van niveau -1 gevormd werden door zuilen, zoals blijkt uit de aanwezigheid van cirkelvormige funderingen. Het plaveisel van niveau -2 bestond uit tegels in kalkzandsteen. Het onderste niveau is behouden tot aan de gewelven. De massieve achthoekige pilaren, onderling verbonden door ontlastingsbogen, verlenen de constructie een grote stabiliteit. De deuren,

toegangsgangen en oude betegeling zijn gescheiden door wanden uit de 18de eeuw die zijn aangebracht bij de werkzaamheden voor het Koningsplein. Een raam met stenen lijstwerk is onlangs vrijgemaakt in het koor van de kapel. Deze zeldzame vondst getuigt van de speciale zorg die werd besteed aan de architecturale decoratie en de afwerking van de gevel door de Brabantse metselaars in het begin van de 16de eeuw.

De kelderverdiepingen van de kapel. De achthoekige pilaren ondersteunen de gewelven die deze opslagruimtes overdekten.

Een gotisch raam van de kapel.

DE STORM VAN 1536

Een hevige storm in november 1536 rukte het voorlopige dak van de kapel weg. De rekeningen vermelden uitgaven voor de herstelling van het strodak weggeblazen 'par les grands vents impétueux' (door de felle rukwinden) die over Brussel waren geraasd. Het stro was echter slecht bestand tegen de weersomstandigheden. Drie jaar later kozen de bouwmeesters voor een nieuw voorlopig dak uit hout ter vervanging van het reeds volledig verrotte stro en 'pour éviter meschif de feu et dommaige de la pluye' (om gevaar voor brand en schade door regen te vermijden).

Detail van het strodak, circa 1548.

EEN VROEGER ALTAAR VAN DE KAPEL GERESTAUREERD

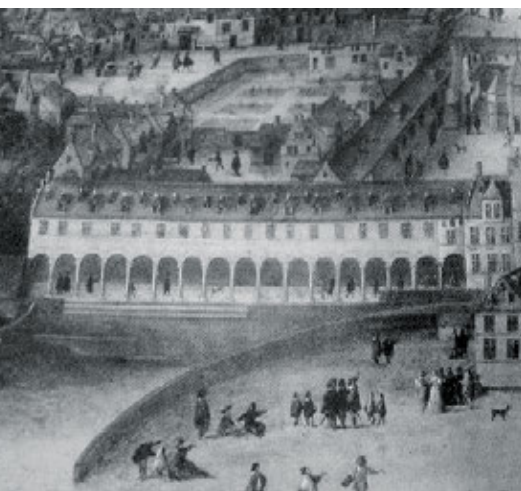
De kapel was versierd met schitterende altaren en retabels besteld bij Brusselse of Mechelse kunstenaars. De vorsten en landvoogden wijzigden het meubilair volgens de wijzigende artistieke modes en hun financiële middelen. In 1601 kochten de aartschertogen Albrecht en Isabella van de Sint-Adrianusabdij in Geraardsbergen een paneel van Jan Gossart - vandaag bewaard in de National Gallery in Londen - met een voorstelling van de 'Aanbidding van de Drie Koningen', dat bestemd was voor het hoofdaltaar van de kapel. Dit paneel verving een oud altaarretabel dat in het midden van de 16de eeuw was vervaardigd door de Brusselse meester-steenhouwer Jan vanden Gheere. Dit retabel heeft nadien een interessante weg afgelegd. Het werd door de aartschertogen in 1610 geschonken aan de abdij van Ter Kameren. Aan het begin van de Belgische onafhankelijkheid werd het overge-

bracht naar de collegiale Sint-Goedelekerk, waar het sindsdien bewaard wordt in de Magdalenakapel, ook de Maeskapel genaamd, achter het koor. Het is het enige decoratieve element van grote waarde afkomstig uit het vroegere paleis dat in Brussel bewaard is, hoewel het in de 19de eeuw sterk werd gerestaureerd en bijgewerkt. Het archief van de kerkfabriek van Sint-Michiël-en-Sint-Goedele vermeldt dat het altaar gerestaureerd werd in 1832 onder leiding

van Van der Straeten. In dezelfde periode vereffende de kerkfabriek facturen van de beeldhouwers Simon voor de architecturale sculpturen, Bocqué voor het albasten snijwerk en Grootaers voor de beelden van de bas-reliëfs. Deze rekeningen geven als de datum voor de verhuizing van het retabel en zijn waarschijnlijk overbrenging naar Sint-Michiël-en-Sint-Goedele de jaren 1832-1833.

Het retabel op zijn huidige plaats.

De galerij tot 1610 (detail).
Anoniem, 1548.

De galerij na 1610 (detail). *Infante Isabella*
in de tuinen van het paleis, toegeschreven
aan D. en J.-B. Van Heil.

De galerij

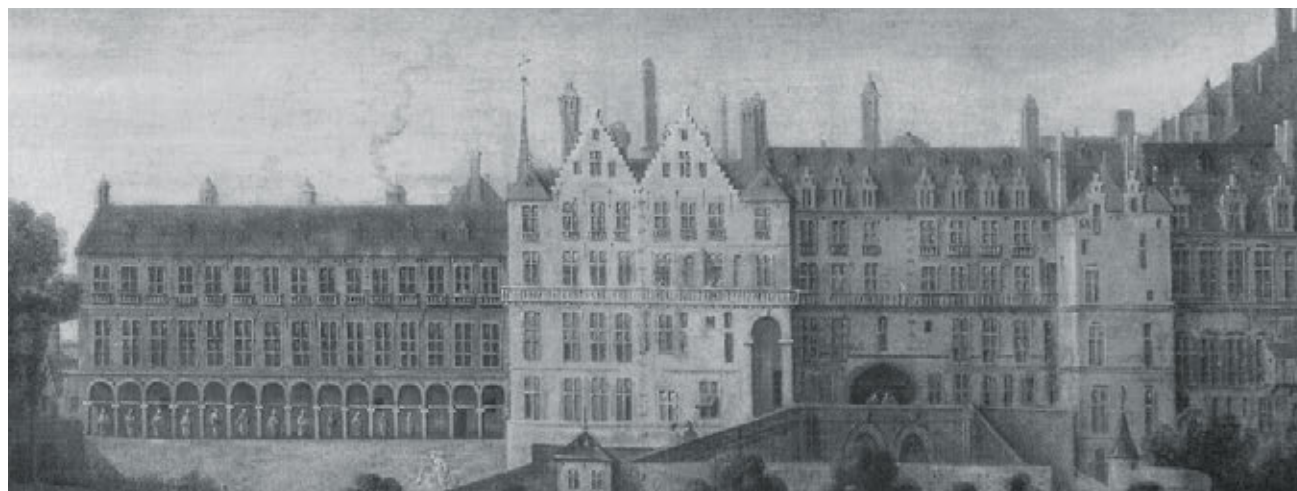
De muur van de eerste omwalling diende als fundering van de nieuwe galerij die in 1533 werd gepland in het verlengde van het woongedeelte, ten oosten daarvan. De werkzaamheden duurden vier jaar. Voor de constructie van de fundamenteën werd Lodewijk van Bodeghem geconsulteerd, die net terug was uit Brou in Frankrijk waar hij de bouw van het klooster van Saint-Nicolas-en-Tolentin had voltooid voor Margaretha van Oostenrijk. Op de verdieping van de galerij kon het hof private feestelijkheden houden.

Tussen 1608 en 1610 werd een extra verdieping toegevoegd. De werkzaamheden duurden een tiental jaar waarbij ook de appartementen werden vergroot door hofarchitect Coberger.

De galerij stond in verbinding met het park via een helling en een trap. De talrijke bogen verleenden de architectuur een gelijkmatig ritme en boden de mogelijkheid het park te bereiken vanaf het binnenplein van het paleis zonder door de appartementen te gaan. Door de versiering met beelden van Germaanse keizers werd ze ook de 'keizersgalerij' genoemd.

De appartementen

Het woongedeelte werd gebouwd boven op de eerste stadsomwalling, in oostwestelijke richting. De appartementen bestonden uit een kamer, een garderobe, een insprong voor de latrines en een private bidplaats. De gradatie van toegankelijkheid ging van openbare ruimte naar een

ruimte die strikt gereserveerd was voor de vorsten. De badkamers bevonden zich op de onderste verdiepingen van het woongedeelte langs de kant van de *warande*. De kamers werden verwarmd door talrijke grote kachels die vaak bekleed waren met geglazuurde en beschilderde terracottategels.

De appartementen werden in de loop der jaren voortdurend vergroot en verbouwd. Een aanzienlijk gedeelte van de onderliggende kelders bestaat nog altijd langs de Koningsstraat. Deze kelders lagen misschien onder de badkamers en geven ons een idee van de breedte van het woongedeelte aan het begin van de 15de eeuw. In 1431 werd het woongedeelte verdubbeld naar de *warande* toe op de plaats van de eerste stadsomwalling.

Er bestond een rechtstreekse doorgang tussen de appartementen en de kapel. Een wenteltrap in een geveltorentje aan de kant van het binnenplein verbond de verschillende verdiepingen van de appartementen met elkaar. De appartementen van de hertog lagen op de eerste verdieping, die van de hertogin op de tweede. Twee private bidplaatsen gaven rechtstreeks uit op de kapel. Aan het begin van de 17de eeuw werd een poging ondernomen om meer eenheid te brengen in de gevels en bedakingen. In dezelfde periode werd het Isabellahuis (*Domus Isabellae*) gebouwd (op de plaats van het huidige hotel Errera) en het woongedeelte met een verdieping verhoogd. Een nieuwe galerij voor de gevel bracht eenheid in het woongedeelte langs de kant van het binnenplein.

DE OVERBLIJFSELEN VAN HET WOONGEDEELTE

Een gedeelte van de kelders van het woongedeelte bestaat nog onder de Koningsstraat, aan het uiteinde van het Koningsplein. De ruimte van deze kelders, aan weerszijden van de stadsomwalling gelegen, is overdekt door ribgewelven. Ze is uitgevoerd in lokale kalksteen en de primitieve ingang stond direct in verbinding met het binnenplein van het paleis. Enkele meters hoger is bij wegwerkzaamheden het eerste bewoningsniveau en een vensterbank blootgelegd. Een schilderij van *De Maagd Maria met het kindje Jezus in een interieur* toegeschreven aan Jan Gossart stelt misschien een kamer in het woongedeelte voor aan het begin van de 16de eeuw. Het interieur is bekleed met houten lambriseringen.

Op de achtergrond geeft het open raam uitzicht op de omringende omgeving: we merken de Sint-Goedele, de eerste omwalling en de vijvers van de *warande*.

Barend Van Orley, *Maagd met Kind*,
omstreeks 1516-1518.

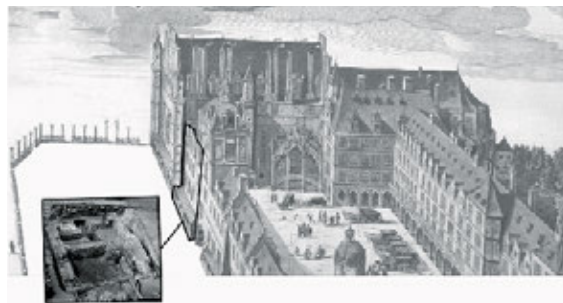

Het Baliënplein in het midden van de 16de eeuw (detail).

Hetzelfde plein in de eerste helft van de 17de eeuw. N. Van der Horst en A. Paulus, *Aankomst van Maria de Medicis aan het hof van Brussel*.

Foto's van de opgravingen aan de kant van het Baliënplein. Sporen van plaveisel en winkels die langs het plein stonden naast het toegangsportaal van het paleis.

Gravure (detail) uit 1649. *Curia Brabantiae in celebri et populosa urbe Bruxellis*, J. Van de Velde. Fotomontage door P. Anagnostopoulos.

Het Baliënplein

De toegang tot het binnenplein van het paleis werd afgesloten door een balustrade die een openbaar plein omsloot: het Baliënplein. In de middeleeuwen betekende het woord 'balie' hek of afsluiting, en bij uitbreiding de aldus omheinde ruimte. Deze baliën werden herhaaldelijk vervangen. Een eerste vermelding ervan treffen we aan ter gelegenheid van een toernooi in 1340.

In 1431 liet Filips de Goede belangrijke renovatie- en vergrotingswerkzaamheden aan het paleis uitvoeren. In 1434 werd het Baliënplein de plaats bij uitstek waar de hertogelijke macht werd verzinnebeeld door drie vergulde leeuwenbeelden die het wapenschild van de hertog vasthielden. Bij de dood van Karel de Stoute braken ontlusten uit in de stad, waarbij de baliën en de toegangspoort van het paleis in brand werden gestoken. In 1480 bekostigde het stadsbestuur de heropbouw van de baliën voor de intrede van hertog Maximiliaan van Oostenrijk. Op het plein zelf mocht belastingvrij handel worden gedreven. Er waren dan ook talrijke winkeltjes gevestigd.

In 1510 leverde beeldhouwer Pasquier Borreman een ontwerp voor de bouw van een nieuwe balustrade. De nivellering van het plein begon in 1515 en duurde vijf jaar. De uitvoering van het metselwerk werd geleid door Antoon II en III Keldemans en voltooid door Rombaut Keldemans. De beelden boven op de zuiltjes moesten in geelkoper worden uitgevoerd. In 1521 werd het volledige metselwerk in helderblauw geschilderd door Gaspard van Coninxloo. Bestaande uit een geheel van tien balustrades waarin hoge en lage zuiltjes elkaar afwisselden, vormden de baliën een afsluiting in de vorm van een afgeronde veelhoek met elf ingangen. Deze afsluiting werd herhaaldelijk gerestaureerd tot in 1675. In de 17de eeuw hadden de baliën een vierhoekig grondplan: drie lange zijden vanaf de *Aula Magna* naar de Sint-Jacobskerk toe, en een korte zijde voor de kerk.

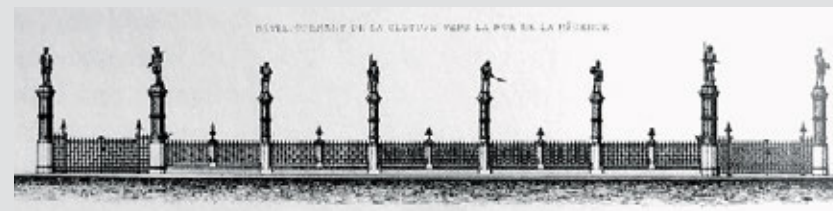
In deze periode werden sommige winkels die het plein omzoomden langs de kant van het paleis in baksteen en natuursteen herbouwd. Na de brand van het paleis werd het plein in 1772 genivelleerd om de militaire parades te vergemakkelijken. Op dat ogenblik verdwenen de 'Baliën van het Hof' voorgoed. In het voorjaar van 2003 zijn bij archeologische opgravingen geplaveide stukken van het vroegere plein blootgelegd. Ook de sporen van een winkel werden vastgesteld.

DE AANLEG VAN DE KLEINE ZAVEL EN HET VROEGERE BALIËNPLEIN

Het vroegere paleis diende als inspiratiebron voor de stedenbouwkundige projecten van de 19de eeuw in Brussel. In 1890 werd met de steun van burgemeester Karel Buls het plein van de Kleine Zavel aangelegd naar de plannen van architect Hendrik Beyaert. In dit parkje gewijd aan de grote historische figuren van ons land uit de 16de eeuw, is de omheining een duidelijke imitatie van de baliën

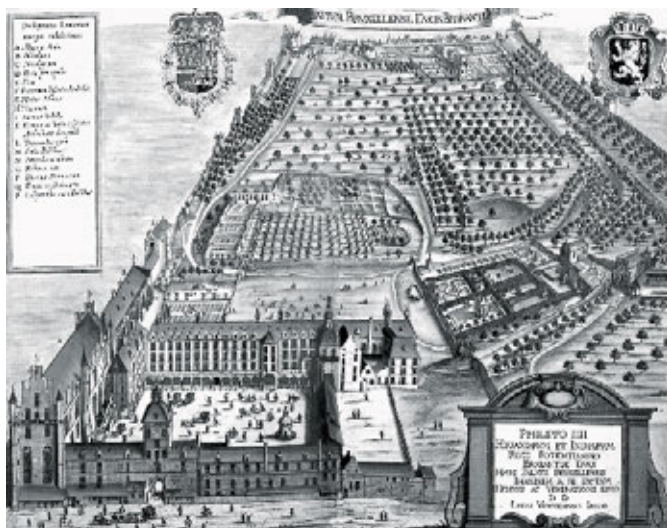
rond het oude hertogelijk paleis. Het smeedijzeren hekwerk wordt onderbroken door zuiltjes waarop beeldjes zijn geplaatst die de oude Brusselse ambachten uitbeelden.

Het is het eerste stedelijke bouwproject dat het vroegere paleis als voorbeeld neemt en bewust verwijst naar een glorieus bouwkundig erfgoed uit de nationale geschiedenis.

Balustrade van de Kleine Zavel (detail), ontwerp van H. Beyaert.

Palatium Bruxellence Ducis Brabantiae, 1659, L. Vorsterman Jr.

De tuinen en het park

Het Coudenbergpaleis was befaamd om zijn tuinen en park. Het 35 hectare grote domein dat zich tussen de eerste en tweede stadsomwalling uitstrekte, vanaf het paleis tot aan de weg naar Leuven, werd geleidelijk als park aangelegd.

De zogenaamde *warande* vormde het Grote Park dat drie vierde van het domein besloeg. Het was oorspronkelijk een wildreserve, later omgevormd tot recreatiebos met halfopenbare wegen waarin de dieren, vooral damherten, vrij rondliepen.

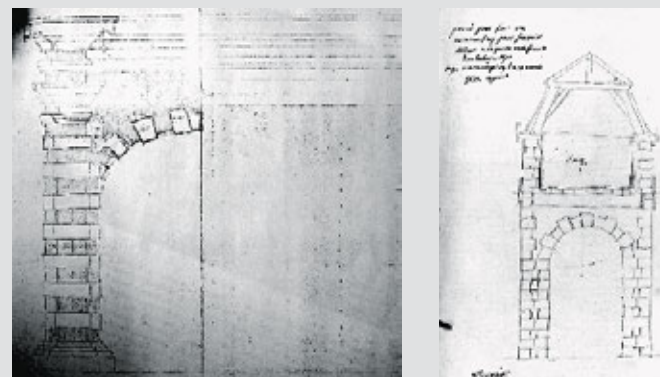
Het kleine park in de vallei van de Coperbeek, tussen de achtergevel van het Coudenbergpaleis en de *warande*, was toegankelijk via een berijdbare weg en een trap. Tussen beide lag een baan voor het kaatsspel. Verder, in een weide die als toemooiveld diende, werden tot in de 16de eeuw ridderfeesten georganiseerd. Later werden deze ruimtes veranderd in regelmatige bloemperken met balustrades en fontein.

Karel V liet de besloten tuin van het hof, het 'prieel', oorspronkelijk een boomgaard, omvormen tot een stijlvolle 'doolhof' met hagen en waterpartijen waarin ook gebaad kon worden. Deze ruimte strekte zich uit over de volledige helling van de vallei. De aartshertogen gaven dit gedeelte de luister terug die het tijdens de tweede helft van de 16de eeuw had verloren. Salomon de Caus ontplooide hier al zijn vernuft door overvloedig water te laten aanvoeren via een waterpomp die

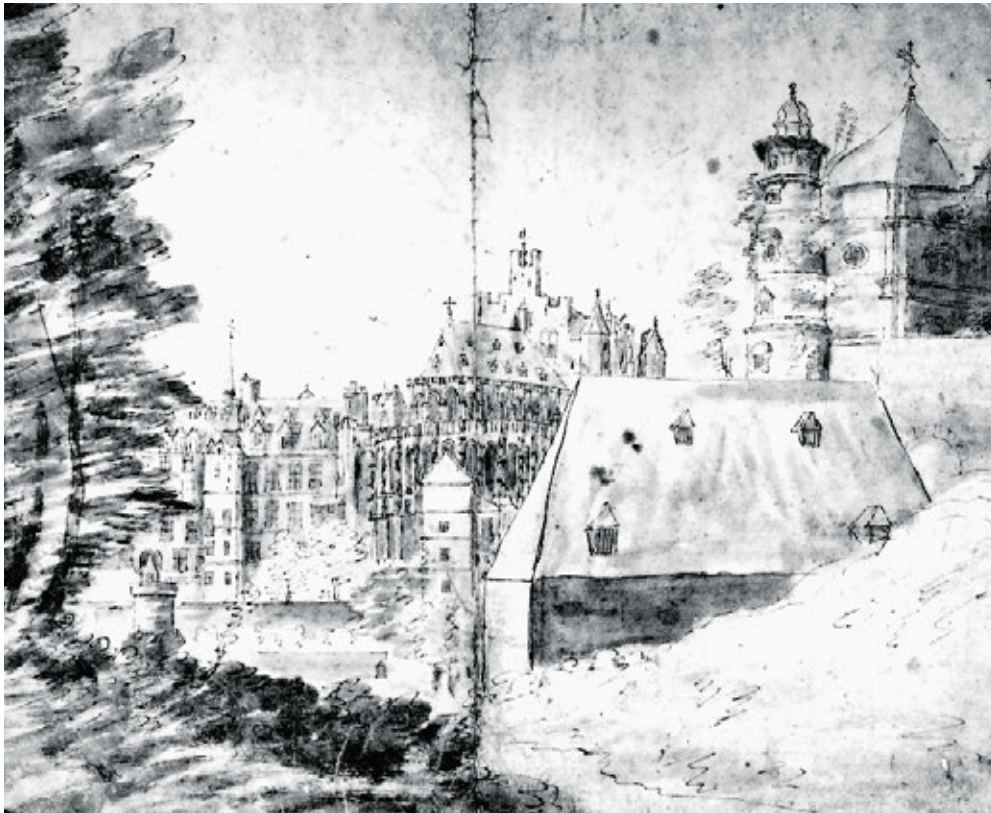
De tuinen van het paleis van Brussel, 2de helft van de 18de eeuw, toegeschreven aan I. Van der Stock.

in Sint-Joost-ten-Node stond opgesteld. Er werden rocailleconstructies toegevoegd in Italiaanse stijl evenals kunstmatige grotten voor zowel religieuze devotie als werelds vermaak verfraaid met hydraulische muziek en bewegende beelden. Verspreid in het labyrint waren ook paviljoentjes gebouwd.

Twee tekeningen van de architectuur van het labyrint, 1730.

De eerste tekening stelt schetsmatig de opstand voor van de toegangspoort van de doolhof volgens de typische bouwtrant van de 17de eeuw: een halfzuil, een boog en een hoofdstel. De tweede tekening stelt de ligging voor van de 'bac pour fournir l'eau à la grotte artificielle du labyrinthe' (bak die het water moet leveren aan de kunstmatige grot van de doolhof). De architect stelde twee oplossingen voor: ofwel een gemetseld reservoir boven de toegangspoort van de doolhof, wat goedkoper was, ofwel een bak in lood.

Gewassen tekening van de tuinen en het paleis naar het zuiden, van op een plaats dicht bij het *Domus Isabellae*, 17de eeuw. Het woongedeelte, de kapel en het *Domus Isabellae* zijn duidelijk herkenbaar.

Beneden aan de kapel was een kleine bloementuin versierd met beelden die Hercules en de vier seizoenen voorstelden. In de tuin lag ook een visvijver met zwanen. Tussen deze vijver en de muren van de eerste omwalling liet aartshertogin Isabella een vals portaal bouwen en verderop een trappentoren en het *Domus Isabellae*.

De tuinen van het paleis bevatten nog andere verrassingen, zoals een wijngaard aangelegd op de zuidelijke helling van de beekvallei. In vredestijden hielden de landvoogden ervan om de tuinen en het park te verfraaien.

Gouverneur-generaal Leopold-Willem liet een paviljoen bouwen om er een deel van zijn grote schilderijenverzameling in onder te brengen. Andere verfraaiingen waren de aanleg van een kruidentuin, de bouw van een nieuwe oranjerie of volièrres voor zeldzame en exotische vogels.

HET PARK VAN BRUSSEL, zoals het werd aangelegd op het einde van de 18de eeuw en verkleind onder Leopold II om het Paleizenplein te verbreden, bewaart nog een stukje van de vroegere warande van het herzogelijk paleis. Vanaf het Paleizenplein wordt een diepe depressie doorsneden door een centrale laan. Deze met struiken, heesters en kreupelhout begroeide depressie wordt geregeld onderhouden door de gemeentearbeiders. Het beeld van de liggende Venus door Duquesnoy heeft hier een plaatsje gekregen. Deze tekening geeft een beeld van het hoogteverschil in de vallei van de Coperbeek. Op de voorgrond komen de wandelpaden samen bij een waterbekken. Daarachter bemerkt men een fontein en de daken van het lusthuis van Maximiliaan-Emmanuel. Op de achtergrond links zijn vaag de geveltorens herkenbaar van de collegiale Sint-Michiel-en-Sint-Goedelekerk.

Zicht op het park, gemeentearbeiders aan het werk. Op de achtergrond, de balustrade van het Paleizenplein. De vallei van het park van het hof van Brussel, anonieme tekening, 17de eeuw.

DE MAAGD MET DE ROZENKRANS

Op dit paneel toegeschreven aan Goswyn van der Weyden is een van de oudste zichten op de tuinen van het paleis van Brussel afgebeeld als achtergrond van een huwelijks-scène.

De balustrade die het terras afbakt, sluit de ruimte van de devotievoorstelling af. Daarachter verheft zich het silhouet van de torens van de collegiale Sint-Michiel-en-Sint-Goedelekerk tegenover de eerste stadsomwalling. Beneden in de vallei ligt de vijver van de Clutincks; verder weg vormt een

beboste heuvel de omkadering van een lusthuis. Daaronder strekt zich een wijngaard uit. De Leuvense poort bevindt zich bovenaan rechts. De richting van het landschap is identiek aan die van de schets die Albrecht Dürer maakte tijdens zijn verblijf in Brussel in 1520.

Het paneel geeft echter een beter idee van de hoogteverschillen. Het gezichtspunt is gekozen vanaf het terras gelegen voor de gevel van het woongedeelte van het paleis.

De Isabellastraat in zijn huidige toestand onder het Koningsplein. De straat is omringd door constructies uit de 18de eeuw.

De Isabellastraat

De Isabellastraat is van middeleeuwse oorsprong. Ze volgde gedeeltelijk het tracé van de vroegere *Ingelantstraat*, die haar naam wellicht ontleende aan de nabijgelegen herberg *Den Ingel*. De nieuwe straat uit het begin van de 17de eeuw dankte haar naam aan de infante van Spanje, echtgenote en later weduwe van aartshertog Albrecht. Het is onder haar bewind dat de straat verbreed werd en doorgetrokken in de richting van de collegiale Sint-Goedelekerk. Bij de heraanleg van de koninklijke wijk liet architect Barnabé Guimard de straat overwelfen om er kelders van te maken. Vandaag is in de archeologische site van de Coudenberg nog een stuk van deze straat te zien, die men zich moet voorstellen in openlucht.

De Isabellastraat had een sterk hellend verloop, in overeenstemming met het natuurlijke reliëf van de Coudenbergheugel, van haar hoogste punt op het Baliënplein (aan de kant van de hoofdingang van het paleis) tot haar laagste niveau beneden in de tuinen. Ze volgde de gevel van het paleis langs de *Aula Magna* en de kapel. Op het punt waar beide gebouwen elkaar ontmoetten, was er een toegang tot het binnenplein van het paleis via een grote trap die vertrok van in de Isabellastraat. Aan de overkant van de straat lag het herenhuis gebouwd door Antoine de Lalaing, graaf van Hoogstraten, een invloedrijk raadgever en diplomaat van Karel V. De straat liep verder langs de huizen van de wacht, die de paleistuinten scheidden van de openbare weg.

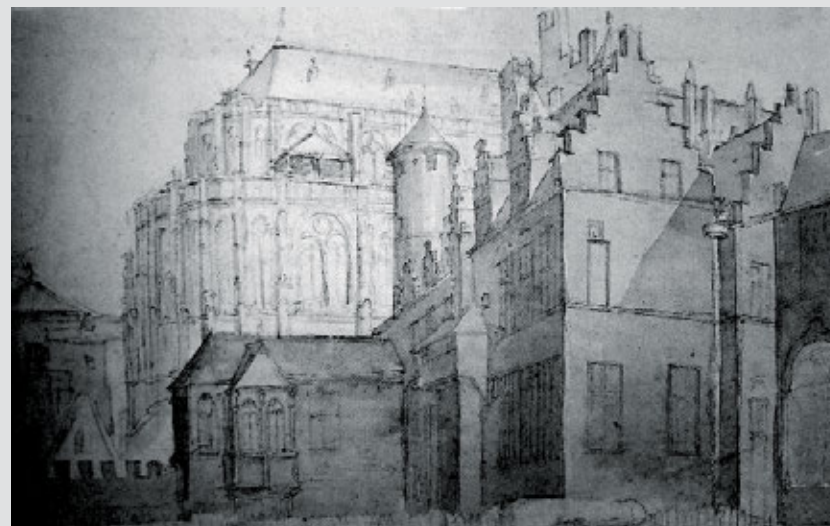
Tekening van een gedeelte van de Isabellastraat, anoniem 18de eeuw. Deze tekening toont een gedeelte van de Isabellastraat aan de voet van het paleis. De barokke fontein op de voorgrond neemt de hoek van de straat in, voor een fictieve gevelmuur die het gebouw van de kruisboogschutters visueel verlengt. De toren achter de muur is een overblijfsel van de eerste stadsomwalling die langs het park van het paleis liep.

DE OVERBLIJFSELEN VAN HET HOF VAN HOOGSTRATEN

De plaats waar destijds het Hof van Hoogstraten stond is nu eigendom van het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Momenteel zijn er archeologische opgravingen, restauratiewerkzaamheden en verbouwingen aan de gang.

De gewassen tekening van de Florentijnse kunstenaar Remigio Cantagallina, die aan het begin van de 17de eeuw op doorreis in Brussel was, geeft een idee van de omvang van het herenhuis dat in die tijd boven aan een van de zogenaamde jodentrappen stond die met huizen was afgeboord. In de middeleeuwen leefde hier een joodse gemeenschap, tot aan de antisemitische vervolgingen van 1370. De tekening toont het hof, de trapgevels, het hoofdgebouw, de private kapel en op de voorgrond een gedeeltelijk bewaarde galerij.

In 1774, toen het nieuwe Koningsplein werd aangelegd, kocht de Stad Brussel een gedeelte van het hof om het te laten afbreken. Het andere gedeelte kende tal van wederwaardigheden. Kamerheer Corneille, graaf van Spanghen, liet op deze plaats een groot gebouw optrekken waarin sommige elementen van het Hof van Hoogstraten bewaard werden. Het nieuwe gebouw waarin o.a. de Russische tsaar Alexander I verbleef, kwam later in handen van de prins van Oranje die het in 1820 liet verbouwen. Na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 werd het hof van Spanghen geconfisqueerd door de Belgische Staat en diende het als zetel van diverse openbare instellingen waaronder het Rekenhof en het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Gewassen tekening van Cantagallina. Hof van Lalaing en kapel van het paleis van Brussel, naar het zuiden gezien, 17de eeuw.

Het dagelijks leven in het Coudenbergpaleis

Het Coudenbergpaleis was het toneel van een echt hofleven. Er werden buitenlandse gasten ontvangen en luisterrijke recepties en feesten georganiseerd, soms samen met het stadsbestuur van Brussel. De centrale regering van de Nederlanden kwam in het paleis bijeen om de staatszaken te bespreken en beslissing te nemen. In de onmiddellijke entourage van de vorst of zijn vertegenwoordiger vormden edelen, raadgevers en secretarissen een aristocratische elite die sociale en economische betrekkingen onderhield met de Brusselse bevolking.

De hofkringen

De Nederlanden vormden geen eenheidsstaat, maar waren een losse verzameling van vorstendommen. De soeverein werd door de Staten-Generaal van elk vorstendom erkend als 'natuurlijke vorst'. *De Blijde Intrede van Brabant* was een constitutioneel document waarin de hertog bij zijn troonsbestijging een reeks voorrechten en vrijstellingen erkende en toestond aan de Brabanders. De Stad Brussel profiteerde van het feit dat Brabant tijdens de 14de eeuw in de bezittingen van de hertogen van Bourgondië werd opgenomen om haar rol van hoofdstad kracht bij te zetten. Hertog Filips de Goede, die de koninklijke waardigheid nastreefde, etaleerde er zijn macht door de bouw van een luisterrijk paleis dat de maat van zijn politieke ambities vertolkte. Hij verkreeg

grote voordelen van de Brusselse stadsmagistraat en voerde een beleid van grotere centralisering in de Nederlanden.

De dynastie van de Habsburgers regeerde de Nederlanden sinds het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Oostenrijk in 1477 tot het einde van de 18de eeuw. Onder keizer Karel V werd het hoogtepunt van de territoriale eenmaking van de Nederlanden bereikt, die 'een en ondeelbaar' werden. Toch kwam het in de tweede helft van de 16de eeuw tot een opstand tegen het gezag van de 'natuurlijke vorst', koning Filips II van Spanje. De republikeinse confederatie van de Verenigde Provinciën scheidde zich af van de Zuidelijke Nederlanden. In de 17de eeuw verloren onze gewesten nog meer grondgebied door de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV.

Karel V was de laatste vorst die in het paleis van Brussel verbleef. Zijn opvolgers vertrouwden het bestuur van de Nederlanden toe aan een landvoogd of landvoogdes. Vanuit zijn buitenlandse residentie in Madrid en later Wenen bleef de koning of keizer de controle uitoefenen. De briefwisseling over de 'zaken van de Nederlanden' bereikte Brussel soms pas lang na de gebeurtenissen. Maar ze getuigt hoezeer de vorst gehecht bleef aan de koninklijke prerogatieven: de macht om wetten te maken, het toekennen van gratie en strafvermindering, de muntslag, het benoemen van ambtenaren, rechters, lokale bestuurders en kerkelijke waardigheidsbekleders, de bevelvoering over het leger, de belastingheffing, de organisatie van de douane en het bijeenroepen van de Staten. De openbare akten vermeldten altijd zijn naam en volledige titulatuur.

Portretten van
Filips de Goede (1396-1467),
Karel de Stoute (1433-1477),
Margaretha van Hongarije (1480-1530),
Karel V (1500-1558),
Maria van Oostenrijk (1505-1558),
Filips II (1527-1598).

De Stad Brussel financierde gedeeltelijk de vergroting van het paleis waarin ze een middel zag om haar prestige te vergroten, haar economische groei te bevorderen en zich los te maken van de andere steden van de Nederlanden en Brabant.

Sinds het vertrek van Filips II naar Spanje in 1559 tot aan de reis van keizer Jozef II in 1781, verbleef geen enkele soeverein meer in Brussel. In afwezigheid van de vorst in de Nederlanden werd een persoonlijk vertegenwoordiger aangesteld, soms gekozen uit koninklijke prinses, zelfs bastaards, wiens bevoegdheden door nauwkeurige instructies strikt beperkt waren. Het ambt van gouverneur werd een vaste instelling onder de Bourgondische hertog Filips de Schone, na de verwerving van de Spaanse kroon die hem tot veelvuldige buitenlandse reizen verplichtte. Nadat hij tot keizer gekroond was, benoemde Karel V een permanente gouvernante-generaal. Maria van Hongarije, zijn zuster, benoemd in 1531, was de eerste landvoogdes die haar intrek nam in het oude Coudenbergpaleis. Haar voorgangster Maria van Oostenrijk verbleef nog in Mechelen waar de Grote Raad van de Nederlanden gevestigd was, het hoogste gerechtshof van het ancien régime, en dat vanaf 1559 de zetel werd van een nieuw aartsbisdom.

Door het huwelijk van aartshertog Albrecht van Oostenrijk, gouverneur-generaal, met de infante Isabella, kreeg Brussel van 1599 tot 1621 opnieuw een vorstenpaar binnen haar muren. Zij waren door koning Filips II van Spanje aangesteld met een buitengewoon statuut. De aartshertogen verbleven in het Coudenbergpaleis en herstelden het hofleven in zijn vroegere luister na de periode van politieke instabiliteit in de Nederlanden tijdens de tweede helft van de 16de eeuw. Rond de overgang van de 17de naar de 18de eeuw gaf gouverneur-generaal Maximiliaan-Emmanuel van Beieren het paleis van Brussel een bijkomende uitstraling door zijn artistiek mecenaat. Onder de Oostenrijkse Habsburgers stelde een nieuwe periode van duurzame vrede de keizerlijke vertegenwoordigers in staat een luxueus en genoeglijk leven te leiden in de hoofdstad van de 'Belgische provincies'. Tot de 18de eeuw, vóór de benoeming van een gevolmachtigd keizerlijk minister, het equivalent van een eerste minister, beschikte de gouverneur-generaal over een vrij aanzienlijke beslissingsmacht en onafhankelijkheid, ook al bleven de belangrijke publieke optredens altijd gereserveerd voor de vorst. In de middeleeuwen liet de vorst zich bijstaan door personen uit de adel, het leger en de clerus. Vanaf de 15de eeuw ontstonden gespecialiseerde

juridische en financiële instellingen waar in toenemende mate technocraten met een universitaire opleiding de dienst uitmaakten. Al deze hoge ambtenaren maakten deel uit van verschillende organen die geraadpleegd werden over binnen- en buitenlandse kwesties. Met de formele installatie op 1 oktober 1531 van drie collateralere regeringsraden bij Maria van Hongarije voerde keizer Karel V een institutioneel mechanisme in waardoor hij de controle kon bewaren over zijn rechtstreekse vertegenwoordigers en een maximum aan politieke actoren in de Nederlanden kon verenigen rond het project van de vorstelijke centralisatie. De moderne staten weerden langzaam maar zeker de leden van de hoge adel uit de effectieve leiding van de staatszaken. In de 18de eeuw waren de meeste edelen verwijderd uit de instellingen en vervulden ze nog slechts strikt protocollaire hofambten.

De voorzitter van de Privé-Raad was de spil van alle in- en uitgaande zaken. Hij verdeelde de post en werkte nauw samen met de audiëntier die de zegels bewaarde en belast was met de verzending van de akten.

AMBTELIJKE PERIKELEN

De secretarissen van de regeringsraden lagen voortdurend met elkaar overhoop over de inkomsten verbonden aan de akten die ze opstelden, meer bepaald de zegelrechten ten laste van de burgers die zeer lucratief waren en een welkome aanvulling vormden op hun officiële salarissen. Deze vergoedingen leidden tot bittere twisten tussen ambtenaren.

Daarom werden reglementen uitgevaardigd om deze opbrengsten te herverdelen via een 'gemeenschappelijke beurs', waarin de secretarissen de geïnde rechten moesten storten. Er ontstonden echter nieuwe problemen wanneer sommigen ziek werden of anderen op zending waren voor de gouverneur-generaal buiten Brussel.

Papieren van State en Audiëntie. Handtekening van zeven secretarissen van de Privé-Raad onder een verzoekschrift aan Maria van Hongarije in verband met vergoedingen.

RUBENS, DIPLOMAAT- KUNSTENAAR VAN HET HOF VAN BRUSSEL

De gouverneurs-generaal deden gewoonlijk een beroep op de leden van de instellingen om hen te vertegenwoordigen in het buitenland. Soms echter schakelden ze bijzondere persoonlijkheden in. Rubens bekleedde een vooraanstaande plaats in het toenmalige artistieke leven van Europa. Zijn schilderkunst viel in de smaak van de aartshertogen die talrijke doeken bij hem bestelden. Deze meesterwerken van de barokkunst illustreerden perfect het triomfalistische gevoel van de katholieke contrareformatie. Rubens, die meerdere talen sprak en een intensieve correspondentie voerde van hoog intellectueel niveau, werd door het hof belast met een aantal diplomatieke zendingen in het buitenland, onder andere bij de Spaanse koning Filips IV en de Engelse koning Karel I. Deze vorsten toonden zich zeer vereerd en verleenden Rubens adelbrieven uit erkentelijkheid.

Sommige centrale instellingen hadden hun zetel in het Coudenbergpaleis. De Privé-Raad en de Raad van Financiën hielden er hun vergaderingen en bewaarden er hun archieven die helaas zwaar te lijden hadden van de brand in 1731.

In het Coudenbergpaleis drongen ook de echo's door van de Europese politiek. De correspondentie met buitenlandse hoven die in Brussel aankwam stond vol informatie over internationale gebeurtenissen die op de eerste plaats de Habsburgers en hun vertegenwoordigers interesseerde. De vorsten onderhielden een uitvoerige briefwisseling met elkaar. Ze wisselden nieuws en geschenken uit, onderhandelden over verdragen, steunden vredesinitiatieven of dreigden met conflicten. Meerdere secretarissen die vreemde talen kenden, zorgden voor de vertaling van de brieven en maakten samenvattingen voor de gouverneur-generaal en de collaterale raden. Deze Europese contacten streelden de ijdelheid van de vertegenwoordiger van koning of keizer in Brussel en van hun entourage: ook al stonden ze onder de voogdij van een verre kroon, toch namen ook zij deel aan het concert der naties. Diplomaten werden op zending gestuurd naar Engeland, Denemarken of de staten van het Heilig Roomse Rijk om er de eerbewijzen en de 'vriendschap' van hun vorst en gouverneur-generaal te overhandigen, om er politieke ontwikkelingen te bespreken, conflicten te regelen en vooral de handel met de Nederlanden te ondersteunen of te beschermen.

Het Coudenbergpaleis vormde een gesloten milieu ten opzichte van de rest van de stad. De toegang was voor het publiek afgesloten door het Baliënplein dat met een hek en beelden omheind was. Op die manier waren de gereserveerde ruimtes afgescheiden van de openbare ruimtes waar het publiek de bewegingen aan het hof en de officiële plechtigheden kon gadeslaan. De Coudenberg was echter niet volledig van het gewone leven afgesneden. Kleinhandelaars stonden met hun kramen nabij het Baliënplein en in de Borgendaal gang. Ook leveranciers kwamen dagelijks aan het hof om allerlei basisproducten te bezorgen, maar ook kunstwerken of bouwmaterialen voor de renovatie of restauratie van het paleis. Edelen, raadgevers en hovelingen vestigden zich bij voorkeur in de onmiddellijke omgeving van het paleis. Door hun dienstverband tegenover de vorst en zijn afgevaardigden zochten ze bij voorkeur een woning in het gezicht van de macht. Ze lieten in de wijk herenhuizen en paleizen bouwen die met elkaar wedijverden in grandeur en fraaie architectuur. Dit deel van Brussel kreeg op die manier een aristocratisch karakter.

Het dagelijks leven

Een legertje vorstelijke dienaars stond in voor de dagelijkse voorzieningen. In de keukens werkte een enorme hoeveelheid personeel. In de loop der jaren ontstond een echte taakverdeling met koks die gespecialiseerd waren in de bereiding van brood, nagerechten, gebrad of sausen. De meeste voedingsproducten werden geleverd door Brusselse handelaars die het als een eer beschouwden te kunnen voldoen aan alle bestellingen van het paleis. De wijn uit de wijngaard van het hof was niet goed genoeg voor de vorstelijke tafel waarvoor wijnen uit Frankrijk of het Rijnland werden ingevoerd. Dagelijks werden indrukwekkende hoeveelheden vlees verbruikt: voor het merendeel schaaap, varken en rund, aangevuld met de buit van vogelvangsters en geschoten wild zoals konijnen of patrijzen. Visverkopers leverden schelvis, zalm, paling en haring. Er werd ook op karper gevestigd in de vijver van het paleis.

De tafelkunst bekleedde een belangrijke plaats aan het hof. Men was niet bang om nieuwigheden te proberen, zoals oosterse kruiden of groenten uit Amerika. De vorsten namen ook het voortouw in de introductie van een nieuwe tafelcultuur. Om waardig te ontvangen schreef de hofetiquette aangepaste tafelgebruiken voor. Bestek werd de regel aan de vorstelijke tafel, sommige gerechten werden opgediend in aangepaste schalen en borden, technische en artistieke hoogstandjes uit de ateliers van keramisten en zilversmeden. Chinees porselein en Delfts aardewerk waren zeer gegeerd, zodanig dat de grote steden van Europa probeerden ze te imiteren en van de lokale overheden de toelating kregen om ze na te maken.

Op basis van de historische afbeeldingen zou men ten onrechte kunnen denken dat het Coudenbergpaleis een oase van rust was, waar nooit iets veranderde en alles perfect geregeld was.

Een complex van die omvang vereiste echter een dagelijks beheer van de gebouwen. Een speciale technische dienst aan het hof was permanent in de weer met onderhoud, restauraties, bestellen van materialen, enz. De verschillende delen van het paleis waren gebouwd in verschillende periodes, soms gespreid over vele jaren, bij gebrek aan voldoende middelen of door politieke onrust. De bouw van de kapel duurde meer dan dertig jaar! De bouwervaren sleepten eindeloos aan, ook al waren in de contracten met de aannemers precieze uitvoeringstermijnen opgenomen.

HUISELIJK COMFORT: GEBRUIKEN EN ARCHEOLOGISCHE GETUIGEN

De appartementen van het paleis waren sinds de 15de eeuw voorzien van de modernste gemakken. Huishoudelijk afval en gebroken vaatwerk werd via latrines afgevoerd naar beerputten. De archeologen hebben op die manier een groot aantal afgedankte voorwerpen uit de latrines van de Aula Magna kunnen halen.

De appartementen werden verwarmd door grote kachels bekleed met geglazuurde tegels die voor een gelijkmatige verspreiding van de warmte zorgden. Vaak waren ze versierd met het blazoen van hun eigenaars. De Aula Magna was voorzien van monumentale schouwen, zichtbaar teken van het prestige van de hertogen in de ogen van hun gasten.

Onder de appartementen aan de parkzijde bevonden zich baden die naast een hygiënische ook een sociale functie vervulden. Alle comfort was aanwezig: badkuipen in steen van Ecaussines, verwarmingsketel in messing, dressoirs, tafels, kuipen in Deens hout, enz. In deze pronkbadzaal konden de hertogen de genoegen van een bad delen met hun gasten.

**DE ARCHEOLOGISCHE VOORWERPEN:
TASTBARE RESTANTEN VAN HET DAGELIJKS LEVEN
EN DE DECORATIEVE RIJKDOM VAN HET PALEIS**

Tijdens de archeologische opgravingen in het vroegere paleis is een massa voorwerpen verzameld. De meeste zijn afkomstig uit de latrines van de *Aula Magna* en het woongedeelte. Ze leveren een documentatie uit de eerste hand over de zeden en de leefgewoonten van het paleisleven, voornamelijk van de 16de tot het begin van de 18de eeuw. Zo was de tafel van de aartshertogen versierd met glaswerk 'in de stijl van Venetië'.

Dit glaswerk werd hier lokaal vervaardigd vanaf de middeleeuwen en inspireerde zich op Venetiaanse technieken en decors. Dit doorzichtige en kleurloze glas wordt verkregen door de toevoeging van soda en gezuiverde kali. In 1623 kreeg Antonio Miotti, die verwant was met de beroemde Venetiaanse glasblazer uit Murano, in Brussel voor de eerste keer de toestemming om dit type glas te produceren.

Voor dagelijks gebruik werd het 'gewone' glas vanaf de 16de eeuw beïnvloed door de Duitse glasproductie. Dit glas, doorzichtig en groen van kleur, werd verkregen door het gebruik van zand en uit planten getrokken kali. In 1648 kreeg Jean Savonetti in Brussel de officiële vergunning om dit soort glas te vervaardigen.

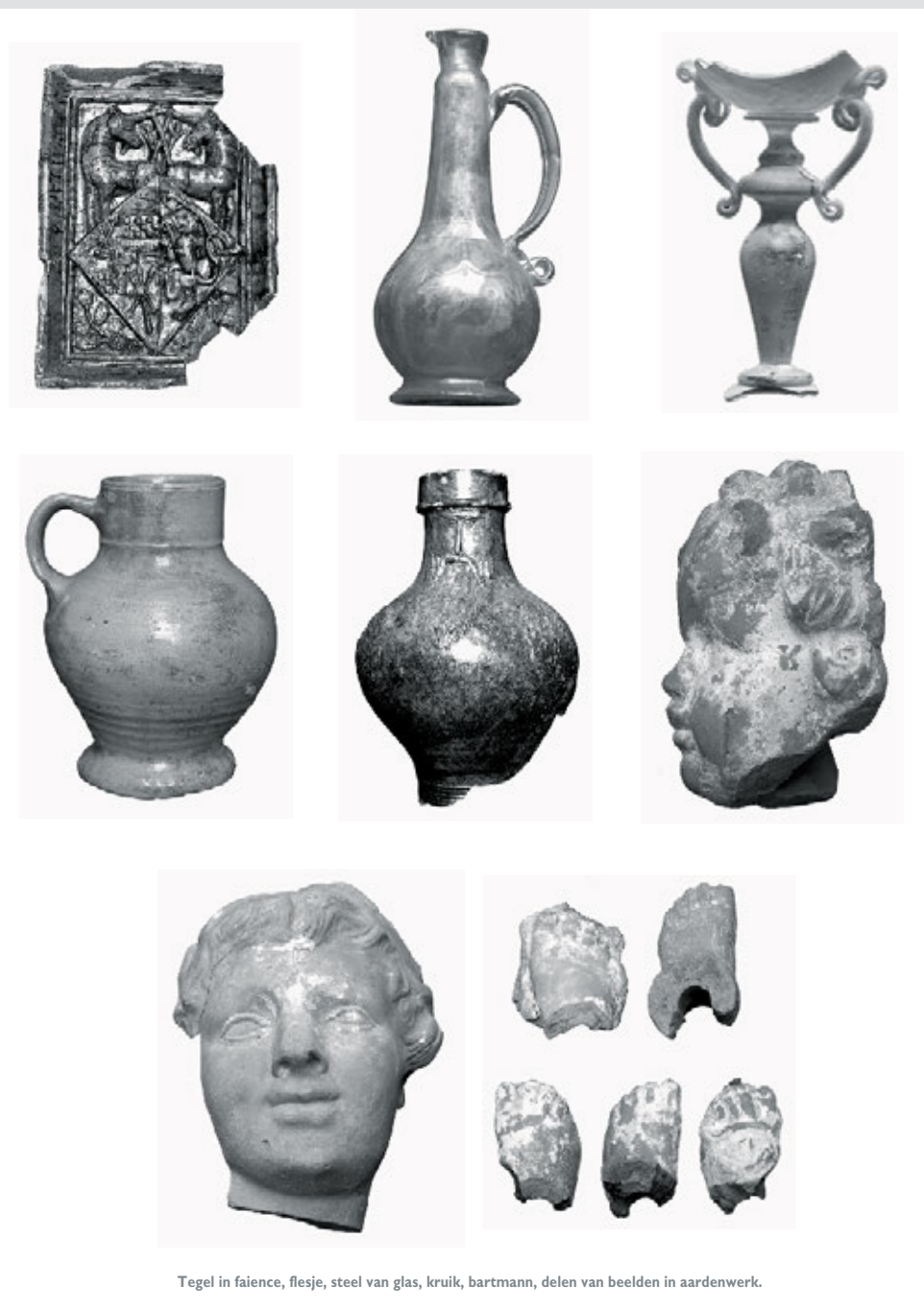
Tijdens de banketten vloeide de drank rijkelijk. De disgenoten dronken uit individuele kruiken in steengoed van beige en grijze kleur die bier of wijn bevatten. Meerdere drinkkruiken in steengoed van Raeren uit de 16de en 17de eeuw zijn intact teruggevonden op de archeologische site van de Coudenberg.

Bijzondere steengoedkruiken waren de zogenaamde bellarmines of baardmankruiken. Ze zijn versierd met een bebaard gezicht, in een vorm vervaardigd, dat meestal op de hals is aangebracht. Ze dienden voor de bewaring van huishoudelijke vloeistoffen zoals azijn, olie of wijn. Ze bestaan in vele variaties die zich vanaf de 16de eeuw over heel Europa verspreidden. Sommige op de site gevonden exemplaren zouden kunnen dateren uit de 17de eeuw en dragen medaillons op de buik.

De decoratie van het paleis en de tuinen wordt eveneens door talrijke archeologische overblijfselen gedocumenteerd. Zo zijn er de metalen voorwerpen gevonden buiten context of bewust gegroepeerd na de brand van het paleis. Ze bestaan uit de hengsels en scharnieren van kisten en deuren alsook meubelbeslag. De afsluitsystemen worden geïllustreerd door sleutels, grendels en deurklinken; talloos zijn de spijkers, krammen en haken afkomstig van de gesloopte gebouwen. En ook lood van de daken, dakgoten of vensters is in het puin teruggevonden. Opmerkelijk is ook een teruggevonden opslagplaats van geblakerde wapenrustingen die beschermd werden door een keldertrap onder de *Aula Magna*. Deze ijzeren wapenrustingen, een vijftiental exemplaren, behoorden waarschijnlijk toe aan de wacht van het paleis in het midden van de 17de eeuw. Andere vondsten zijn een draagbaar kanon en een haardplaat met het jaartal 1599 die de wapenschilden draagt van de aartshertogen Albrecht en Isabella.

Een grondige restauratie met mechanische of scheikundige technieken moet een representatief staal van deze voorwerpen hun oorspronkelijke uitzicht teruggeven en een nauwkeurige interpretatie van hun gebruik mogelijk maken.

In de opvulling van de kelders onder het woongedeelte zijn in 2000 een hoop gebroken terracotta beelden opgegraven. De beelden en de sokkels zijn met een vorm vervaardigd. Ze dragen sporen van meerdere lagen witte kalkverf. Gelijkaardige beelden komen voor op een gravure van de feesten in het paleis. Deze beelden van putti stonden op een lange balustrade die evenwijdig liep met de gevel van het woongedeelte, beneden aan de helling die toegang gaf tot de tuinen.

Tegel in faïence, flesje, steel van glas, kruik, bartmann, delen van beelden in aardenwerk.

Zicht op het park tijdens de feestelijkheden van de inname van Buda (detail), 17de eeuw.

Ontspanning en vermaak

De Stad Brussel en haar bevolking besteedde astronomische sommen om hun afhankelijkheid aan de heersende dynastieën te betuigen en zich te koesteren in de vorstelijke nabijheid. De plechtigheden waarmee de soevereinen werden ingehaald als hertog van Brabant volgens de Blijde Intocht van Johanna en Wenceslas, hun plechtige intrede of die van de gouverneurs-generaal belast met het bestuur van de Nederlanden gaven aanleiding tot uitgebreide feestelijkheden en grote volksvreugde. De ontvangsten van de vorsten gingen gepaard met grandioze optochten, feestverlichting, vuurwerk, artilleriesalvo's, klokkengelui, concerten en Te Deums. Triomfbogen in hout of doek werden opgetrokken, versierd met de blazoenen, emblemen en deviezen van de vorsten, inscripties die hun verdiensten loofden en hen aanspoorden zich een goed vorst te tonen, benevens mythologische, allegorische en historische verwijzingen. Deze plechtigheden trokken van heinde en verre bezoekers, gekomen om de vorsten toe te juichen maar vooral om zich te goed te doen aan spijs en drank. Indirect hielpen ze zo een deel van de kosten terug te betalen via de belastingen geïnd op verbruiksproducten.

Handschrift, *Livre d'information des rois et des princes*, begin 15de eeuw.

De vorsten waren het aan hun status verplicht om vermakelijkheden te organiseren: jachtpartijen, sleeënkouren en maskerades behoorden tot de meest opzienbarende vrijetijdsbestedingen van het hof bedoeld om de stedelijke bevolking te imponeren en de bewondering te oogsten van nieuwsgierigen, gasten en reizigers. Maar de paleisbewoners gaven zich ook over aan eenvoudiger vermaak. De verschillende delen van de tuinen waren ingericht als heerlijke rustplaatsen gevrijwaard tegen indiscrete blikken. De hovelingen konden er zich ontspannen, baden, gezelschapsspelen beoefenen of genieten van de bloemenweelde en de koele schaduw van het gebladerte.

Optocht van ruiters en kamelen aan de ingang van het Balliënplein, ter gelegenheid van een blijde intocht.

Kunsten, letteren en godsdienst

De aanwezigheid van het hof te Brussel bracht voor de kunstenaars en ambachtslui heel wat opdrachten en bestellingen mee. De veruitwendiging van het vorstelijk gezag vereiste nu eenmaal een luisterrijke omgeving, maar daarnaast zochten de vorsten en gouverneurs-generaal die elkaar in Brussel opvolgden ook meer persoonlijke esthetische genoegens, minder op uiterlijk vertoon gericht en intiemer van aard.

Allegorie van het gezicht (detail), J. Breughel, 1617. Op de achtergrond, het paleis van Brussel.

De bibliotheek van het paleis werd opgericht in de 15de eeuw. In de traditie van het huis van Valois waaruit ze waren voortgekomen, cultiveerden de hertogen van Bourgondië een uitgesproken liefde voor boeken: Filips de Goede verzamelde 900 handschriften, waarmee hij een van de grootste vorstelijke bibliotheken van zijn tijd had. Zijn gebedenboek en *Les Belles Heures du Duc Jean de Berry* behoren tot de beroemdste handschriften van de verzameling. Een derde van de werken is bewaard gebleven en 247 daarvan bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek Albert I.

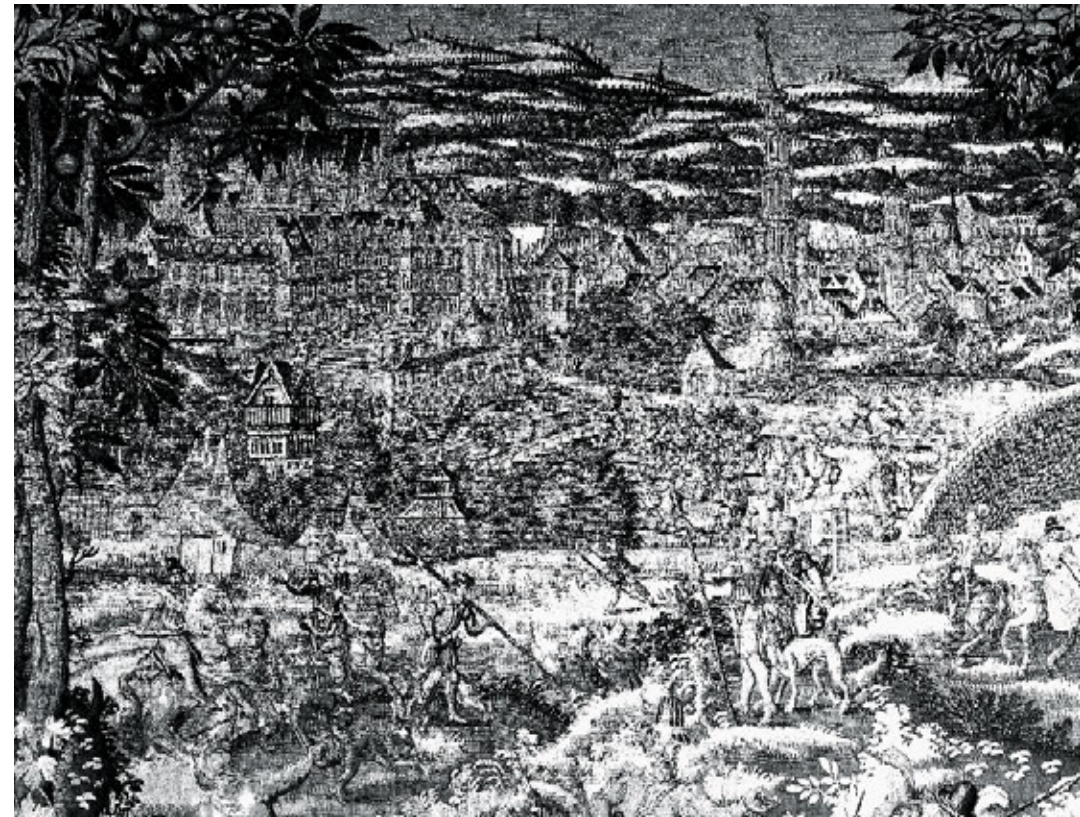
Het paleis bevatte talloze verzamelstukken: wandtapijten, schilderijen, zilversmeedwerk, meubels en juwelen maakten de trots uit van de vorst die ze met zich meenam als hij op reis ging. Tot aan het begin van de 16de eeuw had het hof nog geen vaste residentie. Toen Karel V zich in 1555 na zijn troonsafstand terugtrok in een klooster in Spanje, nam hij uit zijn residenties in de Nederlanden de voornaamste schilderijen en beelden mee van zijn Brusselse verzameling. Daaronder bevonden zich 24 werken van Titiaan, zijn favoriete schilder.

De verzameling wandtapijten werd reeds aangelegd onder de hertogen van Brabant. Ze dienden als pronkkleden tijdens grote ceremonieën, huwelijken of diplomatieke ontmoetingen. Voor de vorstelijke wandtapijten werden doorgaans zeer kostelijke materialen gebruikt, zoals goud- of zilverdraad. Robert Dary en Jean de l'Ortie weefden in Doornik de acht grote stukken met de geschiedenis van de Griekse held Jason, die werden opgehangen tijdens de zittingen van het Gulden Vlies. Om zijn militaire successen te vieren kreeg Karel V van de Staten-Generaal een reeks wandtapijten aangeboden, tegenwoordig bewaard in Napels, die het verloop van de slag bij Pavia uitbeeldden waar zijn erfvijand, de Franse koning Frans I, de nederlaag leed. De tapissier van het hof was belast met het beheer van deze unieke verzameling wat betreft transport, ophanging, onderhoud en reparaties. De aartshertogen Albrecht en Isabella stimuleerden de Brusselse ateliers door hun werkstukken te kopen en ze ten geschenke te geven aan hun buitenlandse gasten. Door hun opmerkelijke kwaliteit waren deze wandtapijten trouwens gegeerd in heel Europa.

Een groot deel van de meest gerenommeerde schilderijen die men vandaag in het *Kunsthistorisches Museum van Wenen* kan bewonderen, is afkomstig uit het Coudenbergpaleis. Deze doeken waren eigendom van aartshertog Leopold-Willem die van 1647 tot 1656 gouverneur-generaal van de Nederlanden was. Hij legde in Brussel een buitengewone schilde-

Titelblad van de catalogus van de schilderijenverzameling van Leopold-Willem.

Wandtapijt *Vertrek voor de jacht in de paleistuinen*, 17de eeuw, Brussels atelier.

rijenverzameling aan die na zijn ambtstermijn naar Wenen verhuisde en bij zijn dood in het bezit kwam van keizer Leopold I. David Teniers heeft de landvoogd afgebeeld te midden van zijn schilderijen. Andere gouverneurs-generaal waren verlichte mecenasen: Maximiliaan-Emmanuel van Beieren kocht twaalf werken van Rubens die hij na zijn terugtreden meenam, waardoor ze gered werden van de brand van 1731. Ze worden vandaag bewaard in de Alte Pinakothek van München.

Karel V bezat een buitengewone collectie juwelen. Een inventaris van 1545 beschrijft de schat die in het Coudenbergpaleis bewaard werd: sieraden, gouden en zilveren vaatwerk, parels en edelstenen, halssnoeren en kledingstukken van ridderorden. Volledige kamers van het paleis waren gevuld met curiositeiten uit de nieuwe wereld die grote indruk maakten op de bezoekers. De beroemde kunstenaar Albrecht Dürer bewonderde er Azteekse voorwerpen.

Isabella in kloosterhabijt, naar Van Dyck, omstreek 1628.

Muziek was een belangrijk onderdeel van het paleisleven. Er werd muziek beluisterd tijdens de maaltijden en de religieuze plechtigheden waarvoor koorzangers in dienst waren, betaald uit de koninklijke financiën. De Nederlanden genoten vermaardheid in de bouw van instrumenten, zoals klavecimbels met een uitzonderlijke aanslag die door de revival van de oude muziek in de tweede helft van de 20ste eeuw herontdekt zijn.

De katholieke godsdienst oefende een dominante invloed uit in de Nederlanden. De protestantse bewegingen werden in de 16de eeuw heftig bestreden. Aanhangers van het protestantisme belandden op de brandstapel of waren verplicht te emigreren. De joodse gemeenschap die zich onder hertogelijke bescherming op de heuvel van de Coudenberg had gevestigd, leed in de 14de eeuw onder antisemitische vervolgingen. Een zogenaamd mirakel verbonden aan de vermeende ontheiliging van hosties in de collegiale Sint-Goedelekerk deed een devotie ontstaan die tot in de 20ste eeuw bleef nawerken. Op initiatief van Margaretha van Oostenrijk werd vanaf 1531 ieder jaar in juli een processie gehouden voor dit 'Heilig Sacrament van het Mirakel', gepaard met een kermis.

Als vurige aanhangers van de contrareformatie gaven de aartshertogen volop uitdrukking aan hun geloof. De zeer godvruchtige Isabella kleeedde zich na de dood van haar echtgenoot in het habijt van de clarissen. Ze liet de gelijknamige straat aanleggen om zo gemakkelijker naar de Sint-Goedelekerk te kunnen gaan. Ze nam deel aan lokale processies zoals die naar Onze-Lieve-Vrouw-van-Laken, evenals aan de Ommegang, de processie van de Zavelkerk verbonden aan de devotie van het Groot Serment van de Kruisboogschutters voor een beeld van de Maagd Maria.

De gebeurtenissen tijdens het leven en bij de dood van de vorsten of de gouverneurs-generaal gaven aanleiding tot talrijke demonstraties van godsvrucht. Na het overlijden van Karel V vond in Brussel een indrukwekkende begrafenisstoet plaats.

De begrafenisstoet van aartshertog Albrecht in 1621 was van gelijkaardige grootsheid, des te meer omdat het lichaam in Brussel begraven werd.

La magnifique et somptueuse pompe funèbre..., Plantin, 1559.

Het voormalige Coudenbergpaleis in Brussel, waarvan de boeiende geschiedenis hier in enkele bladzijden wordt geschetst, is gelukkig niet helemaal verdwenen. In de ondergrond van de huidige Koningswijk zijn merkwaardige overblijfselen van zijn architectuur vandaag opnieuw toegankelijk gemaakt die jaarlijks duizenden bezoekers lokken.

Deze archeologische site en de schilderijen en gravures bewaard in het Museum van de Stad Brussel – Broodhuis getuigen van dit luisterrijke Brusselse verleden.

Onze kennis op dit gebied wordt regelmatig aangevuld door het onderzoekswerk van historici, archeologen en specialisten van de geschiedenis van Brussel.

Voormalig paleis van Brussel – Archeologische site van de Coudenberg
Paleizenplein 7, 1000 Brussel
+32 (0)2 545 08 00

Museum van de Stad Brussel – Broodhuis
Grote Markt, 1000 Brussel
+32 (0)2 279 43 50

BIBLIOGRAFIE

ANAGNOSTOPOULOS, P., FOURNY, M., HOUSSIAU, J., VANRIE, A., *Onder de Koningswijk een ander paleis. Het voormalige paleis van Brussel, Bezoekersgids, Brussel, 2004.*

BILLEN, C., DUVOSQUEL, J.-M., *Brussel, Antwerpen, 2000.*

BLOCKMANS, W. et al., *Karel V 1500-1558: de keizer en zijn tijd, Antwerpen, 1999.*

BONENFANT, P., FOURNY, M., LE BON, M., 'Taphonomie de la Aula Magna de Bruxelles', in *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, 2002, pp. 215-234.

DE JONGE, K., 'Estuves et baingneries dans les résidences flamandes des ducs de Bourgogne', in *Bulletin Monumental*, 2001, t. 159, 1, pp. 63-76.

DE JONGE, K., 'Le palais de Charles Quint à Bruxelles. Ses dispositions intérieures aux XVe et XVIe siècles et le cérémonial de Bourgogne', in *Architecture et vie sociale*, Picard, 1994, pp. 107-125.

DES MAREZ, G., *La place Royale à Bruxelles. Genèse de l'œuvre, sa conception et ses auteurs, Brussel, 1923.*

DES MAREZ, G., *Le quartier Isabelle et Terarken, Parijs-Brussel, 1927.*

DUERLLO, L., THOMAS, W., *Albrecht en Isabella (tent. cat.), 1998.*

DUQUENNE, X., *Le Parc de Bruxelles, Brussel, 1993. Het Koningsplein en de Warandewijk, verz. Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, nr. 15, Brussel, 1995.*

LAURENT, R., SOENEN, M., *Charles Quint et Bruxelles, Brussel, 2000.*

LETOR, A., LOIR, CH., ROSILLON, J.-M., 'La galerie de l'hôtel d'Antoine de Lalaing à Bruxelles: un reflet de la cour gothico-renaissante de Marguerite d'Autriche', in *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, 2002, pp. 11-60.

MARTENS, M. (dir.), *Histoire de Bruxelles, Privat, 1976.*

MOUREAUX, Ph., 'J. Peterinck, porcelainier à Tournai et ingénieur en démolition à Bruxelles', in *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, 65, 2002, pp. 189-214.

SAINTENOY, P., *Les arts et les artistes à la cour de Bruxelles, Brussel, 1935.*

SMOLAR-MEYNART, A., VANRIE, A., SOENEN, M. (ed.), *Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis, Brussel, 1991.*

SMOLAR-MEYNART, A., VANRIE, A. (ed.), *Le quartier royal, Brussel, 1998.*

VAN EENHOOGHE, D., DELCOMMUNE, T., CELIS, M., 'Onder het Koningsplein te Brussel: de hoekapel van Karel V', in *Monumenten en Landschappen, 1911, 2000, pp. 4-38.*

VAN SPRANG, S., 'Les peintres à la cour d'Albert et Isabelle. Une tentative de classification' in: *Hans Vlieghe, Katlijne Van der Stighelen, Sponsors of the Past. Flemish Art and Patronage, 1550-1700, Brepols, 2005, pp. 37-46.*

In dezelfde collectie

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (NL - FR - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (NL - FR)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (NL - FR - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (NL - FR)
5. DE HEIZEL (NL - FR - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (NL - FR)
7. DRIEVOORBEELDEN VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (NL - FR - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIËN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT DE COLLEGIALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS (NL - FR)
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (NL - FR - ESP - GB)
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (NL - FR)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (NL - FR)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (NL - FR - ESP - GB)
13. DE SQUARESWIJK MARGARETA, AMBIBORIX, MARIA-LOUIZA EN GUTENBERG (NL - FR - ESP - GB)
14. DE ARMAND STEURSSQUARE TE SINT-JOOST-TEN-NODE (NL - FR)
15. HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (NL - FR - ESP - GB)
16. DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (NL - FR)
17. DE Tervurenlaan (NL - FR)
18. HET WOLUWEDAL (NL - FR)
19. DE LOUZALAAN (NL - FR)
20. DE CENTRALE LANEN (NL - FR)
21. SINT-GILLIS VAN DE HALLEPOORT TOT DE GEVANGENIS (NL - FR)
22. DE RINGLANEN VAN HET ROGIERPLEIN TOT DE HALLEPOORT (NL - FR)
23. DE SINT-BONIFATIUSWIJK (NL - FR)
24. DE ONZE-LIEVE-VROUW-TER-SNEEUWWIJK (NL - FR)
25. DE BRUSSELSE KANALEN (NL - FR)
26. DE MARKTPLAATSEN VAN DE VIJFHOEK (NL - FR)
27. GANGEN IN BRUSSEL (NL - FR)
28. UKKEL, HUIZEN EN VILLA'S (NL - FR)
29. DE EERSTE OMWALLING (NL - FR)
30. HET TER KAMERENBOS (NL - FR)
31. HET JUSTITIEPALEIS (NL - FR)
32. DE TER KAMERENABDIJ (NL - FR)
33. DE MOLIËRELAAN EN DE BERKENDAALWIJK (NL - FR)
34. DE TUIWIKJEN LE LOGIS EN FLORÉAL (NL - FR)
35. BRUSSELSE BIOSCOPEN (NL - FR)
36. DE WOLSTRAAT EN HAAR HISTORISCHE GEBOUWEN (NL - FR)
37. HET KONINKLIJK DOMEIN VAN LAEKEN (NL - FR)
38. KERKHOFEN EN BEGRAAFPLAATSEN (NL - FR)
39. GESCHIEDENIS VAN DE BRUSSELSE SCHOLEN (NL - FR)
40. DE RINGLANEN VAN DE HALLEPOORT TOT HET ROGIERPLEIN (NL - FR)
41. DE ABDIJ VAN DIELEGEM (NL - FR)
42. HET VOORMALIGE COUDENBERGPALEIS (NL - FR - GB)
43. DE APPARTEMENTS- GEBOUWEN UIT HET INTERBELLUM (NL - FR)
44. HET RIJKSADMINISTRATIEF CENTRUM (NL - FR)
45. HET GEMEENTEHUIS VAN SCHAARBEEK EN HET COLIGNONPLEIN (NL - FR)
46. DE MAROLLEN (NL - FR)
47. IN HET HART VAN VORST SINT-DENIJSKERK, ABDIJ, GEMEENTEHUIS (NL - FR)
48. DE CAFÉS VAN BRUSSEL (NL - FR)
49. HET RURALE ERFGOED (NL - FR)
50. HET MILITAIRE ERFGOED (NL - FR)
51. BRUGMANN HET PARKZIEKENHUIS VAN VICTOR HORTA (NL - FR)
52. GANSHOREN TUSSEN STAD EN NATUUR (NL - FR)
53. DE WIJK HOOGTE HONDERD (NL - FR)

Collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis**

De collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis** wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Het voormalige Coudenbergpaleis

De heuvel van de Coudenberg vormde sinds de middeleeuwen de verblijfplaats van de heersende vorsten en de centrale administratie van de Nederlanden. Het paleis ontwikkelde zich gedurende 800 jaar rond het middeleeuwse woongedeelte door de bouw van een grote staatsiezaal, de *Aula Magna*, de hertogelijke kapel en het Baliënplein. De geschiedenis van het voormalige paleis, haard van intens politiek en cultureel leven, valt samen met de geschiedenis van Europa.

In 1731 wordt dit vorstelijk verblijf dat tot de schitterendste van zijn tijd behoorde door een brand verwoest. Archeologische opgravingen hebben talrijke overblijfselen aan het licht gebracht die getuigen van het leven aan het hof tijdens de Bourgondische en Habsburgse periode. De archeologische site is vandaag als museum ingericht ... onder het Koningsplein.

